

แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน
โดยชุมชนบริเวณลุ่มน้ำมูล ประเทศไทย
Guidelines for Sustainable Water Resources
Management by Communities in the Mun River Basin,
Thailand¹

พรศิริ ชีวาพัฒนานานวงศ์²

Pornsiri Cheevapattananuwong

Received: April 10, 2025/ Revised: June 10, 2025/ Accepted: June 15, 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลในจังหวัดสุรินทร์และร้อยเอ็ด ซึ่งได้รับผลกระทบจากการบริหารจัดการน้ำของเขื่อนราษีไศล แม้เขื่อนจะถูกสร้างขึ้นเพื่อกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภค แต่ชุมชนโดยรอบยังคงประสบปัญหาในการเข้าถึงแหล่งน้ำอย่างต่อเนื่อง งานวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีเชิงคุณภาพ โดยเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตภาคสนามกับกลุ่มชาวบ้าน เจ้าหน้าที่รัฐ และนักวิชาการ รวมทั้งสิ้น 43 คน การวิเคราะห์ข้อมูลดำเนินการผ่านเครื่องมือ SWOT และ TOWS Matrix ร่วมกับกรอบแนวคิดเรื่องประชาสังคม เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพและข้อจำกัดของชุมชนในการจัดการน้ำ ผลการวิจัยพบว่า การสร้างกลไกการจัดการน้ำที่ยั่งยืนจำเป็นต้องอาศัยอำนาจต่อรองและการมีส่วนร่วมของภาคประชาสังคม โดยประชาชนสามารถใช้ระบบสวัสดิการในระดับชุมชนเป็นกลไกเชื่อมโยงสมาชิกภายในกลุ่ม และเป็นเครื่องมือสร้างพลังในการต่อรองกับภาครัฐ ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ได้จากกระบวนการวิจัยประกอบด้วย 1) การกำหนดสัดส่วนตัวแทนจากภาค

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชนบริเวณลุ่มน้ำมูล ประเทศไทย สนับสนุนโดยแม็กซ์วอช ภายใต้โครงการ Japan Fund for Global Environment.

² อาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม (Lecturer, Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University), E mail: pornsiri.c@msu.ac.th

ประชาสังคมในคณะกรรมการลุ่มน้ำให้เทียบเท่ากับตัวแทนจากภาครัฐ 2) การเสริมบทบาทของผู้นำชุมชนให้สามารถทำหน้าที่ไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้งอย่างเป็นกลาง 3) การจัดทำข้อตกลงด้านงบประมาณระหว่างรัฐและองค์กรปกครองท้องถิ่นให้มีความชัดเจนและโปร่งใส 4) การบังคับใช้กฎหมายอย่างเสมอภาค และ 5) การจัดสรรทรัพยากรน้ำโดยให้ความสำคัญแก่กลุ่มเปราะบางเป็นอันดับแรก เพื่อลดความเหลื่อมล้ำและบรรเทาความขัดแย้งในชุมชน

คำสำคัญ: การจัดการทรัพยากรน้ำ แม่น้ำมูล ประชาสังคม ผลกระทบจากเขื่อน SWOT และ TOWS Matrix

Abstract

This article investigates guidelines for sustainable water resource management by communities in the Mun River Basin (Surin and Roi-Et, Thailand), near the Rasi-Salai Dam, where access to water remains problematic despite the dam's intended storage function. This qualitative research, based on interviews and observations with 43 residents, officials, and scholars, employed data analysis tools including SWOT, the TOWS Matrix, and civil society frameworks. The findings support collaborative water management and strengthen civil society's negotiating power between people and government. Welfare systems were also found to promote group solidarity and empower local communities. The study proposes five strategic recommendations: (1) equal representation of civil society and government on river basin committees; (2) impartial conflict mediation by community leaders; (3) clear budgetary agreements between national and local governments; (4) equitable enforcement of laws; and (5) prioritized resource allocation for vulnerable groups to reduce inequality and prevent internal conflicts.

Keywords: Water Resources Management, the Mun River, Civil Society, Dam Impacts, SWOT and TOWS Matrix

บทนำ

น้ำเป็นทรัพยากรที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อระบบนิเวศของคน พืชและสัตว์ต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้ เมื่อประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ความต้องการน้ำก็เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ทำให้เกิดความพยายามบริหารจัดการน้ำเพื่อตอบสนองความต้องการของประชากรที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น มนุษย์จึงเข้ามามีบทบาทในการบริหารจัดการน้ำที่มีอยู่ อาทิ การผลิตน้ำเพื่อการบริโภค การผลิตไฟฟ้า การควบคุมน้ำท่วม นำมาซึ่งการสร้างระบบชลประทานต่าง ๆ อีกทางหนึ่งการบริหารจัดการนี้ส่งผลกระทบต่อชุมชนในท้องถิ่น จากการคาดการณ์ของสหประชาชาติกล่าวว่า หากไม่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิต การดูแลบริหารจัดการ และการบริโภคน้ำอย่างยั่งยืน ทั่วโลกจะมีการขาดแคลนน้ำถึง ร้อยละ 40 ภายในปีพ.ศ. 2573 (ค.ศ. 2030) ดังนั้น การอนุรักษ์ระบบนิเวศและการจัดการน้ำจึงมีความจำเป็น เพราะมีความเชื่อมโยงกับเกษตรกรรม ความมั่นคงด้านอาหาร ระบบสุขภาพ การสาธารณสุข และการปรับตัวด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Henderson, 2023)

ในประเทศไทย กรมชลประทานเป็นหน่วยงานหลักที่ดูแลการจัดการน้ำและมีอำนาจในการพัฒนาแหล่งน้ำ จัดทำ กักเก็บ จัดสรรน้ำ เพื่อการเกษตร พลังงานและสาธารณูปโภค (Royal Irrigation Department, 2019) อย่างไรก็ตาม การดำเนินการดังกล่าวถูกบริหารจัดการในมิติ วิเคราะห์มวลน้ำเชิงปริมาณในการดำเนินการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ให้แก่ประชาชนผ่านแบบจำลองต่าง ๆ อาทิ โครงการพัฒนาระบบคลังข้อมูล 25 กลุ่มน้ำและแบบจำลองน้ำท่วม น้ำแล้ง (Hydro-Informatic Institute, 2012) การจัดการน้ำลุ่มน้ำชี-มูลโดยใช้เทคโนโลยีและการสร้างแบบจำลอง (Palpitakchai, 2024; Chaikhan, 2022; Chantip et al., 2014) ซึ่งแนวทางดังกล่าวขาดการบูรณาการกับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น ก่อให้เกิดปัญหาการเข้าถึงน้ำ การใช้ที่ดินบริเวณลุ่มน้ำ เกิดความไม่เท่าเทียมและความขัดแย้งระหว่างคนในชุมชนและคนในลุ่มน้ำ อาทิ การใช้พื้นที่บึง-ทาม (พื้นที่ชุ่มน้ำจืด) ในลุ่มน้ำมูล การเข้าถึงทรัพยากรอาหารและการเกษตรหลังมีการสร้างเขื่อนราษีไศล (Chulalongkorn University Social Research Institution, 2021, Wetlands in Isan, 2023) ขณะที่งานวิจัยชิ้นนี้ประมวลขึ้นจากข้อเท็จจริงในพื้นที่ซึ่งมีความเฉพาะและต่างจากงานวิจัยด้านการจัดการน้ำอื่น ๆ

เขื่อนราศีไศลเป็นเขื่อนที่สร้างอยู่ในลุ่มน้ำมูลภายใต้โครงการ โขง ซี มูล เพื่อลดปัญหาน้ำท่วม น้ำแล้งในภาคอีสาน หลังการสร้างเขื่อนส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจ วิถีชีวิตผู้คนและระบบนิเวศชุมชน จำนวนพันธุ์ปลา พันธุ์พืชลดลงและการหาเลี้ยงชีพของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป ทำให้เกิดการชุมนุมประท้วงของชาวบ้าน (Cheevapattananuwong & Khamnu, 2023; Kiguchi, 2020; Manorom, 2005) การบริหารจัดการน้ำแบบธรรมชาติและการใช้ชีวิตที่อยู่ร่วมกับพื้นที่ทุ่ง-ทามเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจครัวเรือน โดยเฉพาะกลุ่มคนเปราะบาง (Chulalongkorn University Social Research Institution, 2021) อีกทั้งในลุ่มน้ำมูลมีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ มีพื้นที่ ทุ่ง/กุด/หนอง มีระบบนิเวศเลิงทามและโนนทาม ซึ่งในอดีตระบบนิเวศเหล่านี้มีความสำคัญต่อความหลากหลายทางชีวภาพ และวิถีชีวิตผู้คนที่อยู่อาศัยในบริเวณพื้นที่ทุ่ง-ทาม เพราะมีการจัดการน้ำในท้องถิ่นร่วมกัน (Boontem et al., 2010) ปัจจุบันระบบนิเวศเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากหลังมีการสร้างเขื่อน จึงเป็นที่มาของผู้วิจัยในการศึกษาการจัดการน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชนท้องถิ่น

บทความนี้จะนำเสนอเกี่ยวกับสถานการณ์น้ำในชุมชนและความท้าทายของการจัดการน้ำในพื้นที่ใกล้กับเขื่อนราศีไศล แม้ว่าเขื่อนนั้นถูกสร้างเพื่อกักเก็บน้ำ แต่ชาวบ้านพื้นที่ใกล้เคียงยังมีปัญหาการเข้าถึงน้ำและบางแห่งขาดแคลน บทความมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางการจัดการน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชน ในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลางสามแห่งคือ 1) หมู่บ้านกุดชาติม ตำบลกุดชาติม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ 2) หมู่บ้านหาญฮี ตำบลดอนแรด อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ และ 3) หมู่บ้านยางคำ ตำบลยางคำ อำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1) การจัดการน้ำในท้องถิ่น

การจัดการน้ำในท้องถิ่นมีความสำคัญต่อทุกคน เนื่องจากน้ำเป็นปัจจัยที่จะทำให้ทุกคนมีการดำเนินชีวิตอย่างมีสุขภาวะที่ดี และการจัดการน้ำมีความเชื่อมโยงทั้งสังคมเมืองและชนบทมีความเกี่ยวข้องกับภัยแล้งและน้ำท่วมในประเทศต่าง ๆ เกี่ยวพันกับความร่วมมือ การบังคับใช้กฎระเบียบ การสูญเสียรายได้และวิถีชีวิต อีกทั้งส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางการเมืองและความแตกต่างของชุมชน การจัดการน้ำที่เริ่มจากชุมชนจึงมีความสำคัญเนื่องจากแต่ละท้องถิ่นจะมีการจัดการที่สะท้อนถึงวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และภูมิ

ประเทศ ภูมิสังคม เศรษฐกิจและสภาพภูมิอากาศที่แตกต่างกันหลากหลาย (Kongpan, 2020) ดังนั้น ท้องถิ่นและระดับประเทศควรจะมีการพูดคุยเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างรวดเร็ว เนื่องจากการจัดการน้ำเชื่อมโยงกับการจัดการของหลายภาคส่วน หลายมิติ (Cheevapattananuwong, 2014) เช่น กรณีอ่างเก็บน้ำ ต้าบลหนองแจ้งใหญ่ อำเภอบัวใหญ่ จังหวัดนครราชสีมา ที่มีการใช้ความรู้ด้านสังคม วัฒนธรรม การจัดการน้ำ และด้านชีววิทยา มาบูรณาการในการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน (Kongpan, 2020) หรือ ที่เมืองซุบง จังหวัดชวาตะวันตกในประเทศอินโดนีเซีย มีการสร้างความร่วมมือระหว่างประชาชน และภาคส่วนต่าง ๆ เพื่อสร้างระบบไฟฟ้าพลังงานน้ำขนาดเล็กสามารถช่วยให้มีการกระจายน้ำเพื่อการเกษตรและผลิตไฟฟ้า ทำให้ชาวบ้านมีงานทำในชุมชนโดยไม่ต้องย้ายเข้าเมือง สามารถทำเกษตรได้มากขึ้นเพราะมีข้อตกลงร่วมกัน มีน้ำและไฟฟ้ากระจายทั่วถึงในชุมชน (Cheevapattananuwong, 2014) กรณีนี้แสดงถึงการจัดการน้ำในชุมชนว่า มีความเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม รวมถึงผู้ที่เกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ

การจัดการน้ำในชุมชนท้องถิ่นมีความสำคัญ เนื่องจากเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่น ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่นถึงระดับประเทศ ซึ่งบางกรณีการมีส่วนร่วมต้องคำนึงถึงผู้มีอาชีพที่หลากหลายต้องสามารถเข้ามามีส่วนร่วมด้วย (Vichaisarn et al., 2021) ทั้งนี้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในชุมชนท้องถิ่นมีส่วนสำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วม ดังนั้นแนวทางการจัดการน้ำที่สามารถปฏิบัติได้ ควรมาจากความคิดเห็นของประชาชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องเป็นความสำคัญ ซึ่งจะช่วยให้ผลักดันให้หน่วยงานในท้องถิ่นได้มีแนวทางหรือแผนงานที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนและสร้างเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

2) แนวคิดการจัดการน้ำอย่างยั่งยืน

การจัดการน้ำอย่างยั่งยืนมีเงื่อนไขหลายประการ อาทิ Thirasirikul (2017) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำที่ชุมชนแพรกกหมแดง จังหวัดสมุทรปราการ พบเงื่อนไขสำคัญ คือ ชาวบ้านควรเข้าใจปัญหาที่หลากหลาย มีการเปิดใจและกล้าถามตรงไปตรงมา เข้าใจข้อจำกัดและความต้องการ เรียนรู้พฤติกรรมของกันและกัน ใช้ข้อมูลความรู้ความจริงจากทุกฝ่าย เพื่อหาทางออกร่วมกัน เช่น นำภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาประยุกต์ให้เข้ากับปัจจุบัน นอกจากนี้ชาวบ้านควรรู้ข้อกำหนดเชิงนโยบายในชุมชนควรมีคณะทำงานเชิงนโยบายที่มีส่วนร่วมจากประชาชนที่มีคนคอยช่วยคู่ควรกับกรมชลประทาน

ทำให้มีการให้ข้อมูลและแลกเปลี่ยนข้อมูลกันตลอด (Navanuch et al., 2022) เหล่านี้จะช่วยเสริมให้การจัดการน้ำในท้องถิ่นมีความยั่งยืน

จากการศึกษาแนวคิดการจัดการน้ำอย่างยั่งยืน พบว่า มีปัจจัยแห่งความสำเร็จ คือ 1) ชุมชนเข้มแข็ง 2) มีวัฒนธรรมชุมชนที่มีค่านิยมที่ให้คุณค่ากับน้ำและทรัพยากรธรรมชาติว่าเป็นทุนร่วมกัน สร้างความรับผิดชอบต่อสังคมร่วมกันเพื่อปกป้องทรัพยากรโดยมีส่วนปกครองท้องถิ่นช่วยกำกับดูแล 3) ผู้นำชุมชนแบบไม่เป็นทางการมีส่วนช่วยผลักดันให้ทำงานร่วมกัน ช่วยสื่อสารทำความเข้าใจ แก่ปัญหาและต่อรองกับหน่วยงานต่าง ๆ 4) ชุมชนมีนโยบายร่วมกันแก้ไข้ปัญหาและแบ่งปันผลประโยชน์ โดยการหาทางแก้ไข้ปัญหาภายในชุมชนผนวกกับตั้งใจแก้ไข้ปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนอย่างสันติ (Navanuch et al., 2022; Thirasirikul, 2017)

นอกจากนี้ Saengarun (2024) พบว่า การจัดการน้ำอย่างยั่งยืนควรมีแนวทางให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ระดับท้องถิ่น มีการสร้างภาคีเครือข่ายและองค์ความรู้ ทั้งนี้ การจัดการน้ำอย่างยั่งยืนในท้องถิ่นต้องสามารถตอบสนองความต้องการของคนในปัจจุบันโดยไม่กระทบกับความสามารถในการตอบสนองความต้องการของคนในอนาคตด้วย การดำเนินงานดังกล่าว ต้องมีการศึกษานโยบายของรัฐและชุมชน เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนในท้องถิ่น โดยนำภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีมาผสมผสานกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ให้มีประสิทธิภาพ สร้างจิตสำนึกการมีส่วนร่วมของประชาชนร่วมกัน บริหารจัดการให้เกิดความยั่งยืนทางเศรษฐกิจอย่างสมดุลร่วมกัน พร้อมกับพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งด้านร่างกายและจิตใจ มากไปกว่านั้น Chayanun (2021) พบว่า การรักษาพืชพื้นเมืองริมตลิ่งจะช่วยลดการปนเปื้อนของน้ำและการกัดเซาะของตลิ่ง รวมถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน การวางแผนการใช้ที่ดินและการจัดการน้ำแบบองค์รวม มีส่วนสำคัญในการจัดการน้ำอย่างยั่งยืน ทั้งนี้การประยุกต์ใช้การเลียนแบบการไหลของน้ำตามธรรมชาติและการฟื้นฟูสภาพสิ่งแวดล้อมให้เหมือนก่อนการพัฒนาพื้นที่ มีส่วนช่วยในการจัดการน้ำอย่างยั่งยืน

สรุปแนวคิดการจัดการน้ำอย่างยั่งยืน พบว่า การจัดการน้ำอย่างยั่งยืนมีหลักสำคัญดังนี้ 1) การจัดการน้ำควรมีการวางแผนร่วมและต้องรับผิดชอบร่วมกัน 2) ด้านพื้นที่ประชาชนต้องเข้าใจปัญหาการใช้น้ำ โดยการรับฟังปัญหาร่วมกันโดยตรงไปตรงมาและหาทางออกร่วมกันกับผู้ที่เกี่ยวข้อง 3) การดำเนินการต้องทำอย่างมีส่วนร่วมและโปร่งใส เช่น ด้านงบประมาณ 4) ประชาชนและหน่วยงานของรัฐควรมีการกำกับดูแลเพื่อลดปัญหาความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้น โดยมีหน่วยงานท้องถิ่นเข้าร่วมสนับสนุนการแก้ไข้ปัญหา ซึ่งจะทำ

ให้แม่น้ำใช้ร่วมกันอย่างยั่งยืน และ 5) ชาวบ้านที่อาศัยในบริเวณแหล่งน้ำหรือพื้นที่ชุ่มน้ำริมแม่น้ำควรให้ความสำคัญกับภูมิปัญญา วัฒนธรรมในการใช้น้ำและพื้นที่แบบแบ่งปัน ซึ่งก่อให้เกิดการอนุรักษ์พันธุ์พืชและสัตว์ท้องถิ่นในบริเวณนั้นด้วย

3) ทรัพยากรน้ำและวิถีชีวิตของคนในพื้นที่บึงทาม

พื้นที่บึงทามถือได้ว่าเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำจืดริมฝั่งแม่น้ำบริเวณภาคอีสานของไทยที่สะท้อนให้เห็นบทบาทและวิถีชีวิตของคนในบริเวณพื้นที่ศึกษาวิจัยนี้ ดังที่ กนกวรรณ มโนรมย์ ศึกษาผลกระทบโครงการพัฒนาการจัดการน้ำขนาดใหญ่แสดงให้เห็นว่าพื้นที่บึงทามมีลักษณะเฉพาะตัวในแต่ละพื้นที่เป็นพื้นที่ที่ทำให้กลุ่มคนเปราะบาง เช่น สตรี คนชรา คนพิการได้มีส่วนในการใช้ประโยชน์เข้าถึงแหล่งอาหารโดยไม่ต้องพึ่งพิงฝ่ายชายมากนัก (Wetlands in Isan, 2023) และเมื่อมีการสร้างเขื่อนราชสีห์กลุ่มคนเปราะบางเหล่านี้ก็ได้รับผลกระทบด้านเศรษฐกิจ ต้องพึ่งพิงผู้อื่นในครอบครัวมากขึ้น อีกทั้งผู้ชายที่เป็นหัวหน้าครอบครัวก็เกิดความเครียด ความกดดันมากขึ้นเพราะต้องรับภาระดูแลกลุ่มเปราะบางเหล่านี้ (Chulalongkorn University Social Research Institution, 2021)

Boontem et al. (2010) ระบุว่าพื้นที่บึงทามมีความสำคัญกับระบบนิเวศ เป็นแหล่งอาหารและเป็นที่อยู่ของสัตว์ต่าง ๆ นานา ซึ่งปัจจุบันกำลังถูกคุกคามจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการใช้พื้นที่ รวมถึงการจัดการน้ำ ทำให้เกิดการศึกษาองค์ความรู้ในการจัดการป่าทามชุมชน ในปี 2007 ได้มีศึกษาการฟื้นตัวระบบนิเวศพื้นที่บึงทามเพื่อการฟื้นฟูใน อำเภอโพธาราย จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า มีพันธุ์พืชในป่าทามจำนวน 193 ชนิด มีสัตว์ในพื้นที่ทามจำนวน 214 ชนิด ซึ่งเห็นถึงความผูกพันของวิถีชีวิตผู้คนที่เชื่อมโยงกันระหว่างธรรมชาติกับสัตว์ต่าง ๆ มีการพึ่งพาอาศัยกัน เป็นแหล่งอาหารและมีพืชผลออกตามฤดูกาล เช่น หน่อไม้และเห็ด ด้วยเหตุนี้ ระบบนิเวศป่าบึงป่าทามจึงเป็นประโยชน์ต่อคนและสัตว์น้อยใหญ่ จากการศึกษาระบบนิเวศทามมีลักษณะสูงต่ำ ประกอบกับทิศทางน้ำจะเป็นตัวกำหนดชนิดพันธุ์พืชและนิเวศโดยแบ่งได้เป็น 3 ระบบ ดังนี้ 1) นิเวศ บึง/กุด/หนอง ซึ่งเป็นพื้นที่น้ำท่วมขัง เป็นแหล่งพันธุ์พืช เช่น แหน สาหร่าย กก ผักน้ำ และเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำต่าง ๆ ในฤดูแล้ง 2) นิเวศเล้งทาม เป็นพื้นที่น้ำท่วมถึงในฤดูน้ำหลาก แล้วแต่ความสูงของระดับพื้นที่ เป็นที่วางไข่ของสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ 3) นิเวศโนนทาม เป็นที่ป่าโคกอยู่ในบริเวณทาม เป็นพื้นที่สูงมีไม้หลักเป็นไม้ยืนต้นในป่าโปร่ง ไม่มีความหลากหลายเท่าสองแห่งแรก แต่เป็นที่อยู่อาศัยและที่หลบภัยของสัตว์บก สัตว์เลื้อยคลาน และสัตว์ปีกบางชนิดในฤดูน้ำหลาก เป็นแหล่งอาหารของสัตว์นานาชนิด (Boontem et

al., 2010) ระบบนิเวศทั้ง 3 แบบนี้สอดคล้องกับงานของนักวิจัยอีกหลายท่านที่ว่าพื้นที่บึง-ทามเป็นแหล่งอาหาร อีกทั้งเป็นฐานทรัพยากรเพื่อดำรงชีพและเป็นพื้นที่ทำเกษตรแบบยังชีพที่มีความสำคัญต่อชาวบ้าน (Chinnakha & Chinnakha, 2017; Wetlands in Isan, 2023)

การจัดการน้ำมีความสัมพันธ์กับการจัดการน้ำเสียและการวางแผนการใช้น้ำในชุมชน (Saengarun, 2024) ซึ่งพื้นที่บึงทามมีประโยชน์สำหรับระบบนิเวศและช่วยดูดซับของเสียต่าง ๆ ในน้ำ อาทิ กรณีของ พื้นที่บึงทามหนองดิน บ้านเกาะแก้งและม่วงใหญ่ อำเภอกอสมพิสัย จังหวัดมหาสารคามพบว่า ระบบนิเวศพื้นที่นี้มีศักยภาพในการดูดซับตะกั่วได้ และเป็นแหล่งที่จะช่วยบำบัดน้ำในบริเวณดังกล่าว (Wuttisela et al., 2015) ในขณะที่พื้นที่ปากแม่น้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานีพบว่า ระบบนิเวศของพื้นที่บึงทามมีการเปลี่ยนแปลง เช่นคุณภาพน้ำที่มีระดับค่าออกซิเจนต่ำ ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของสัตว์น้ำแบบที่เรียกชื่อจากการผลิตน้ำประปา ไนโตรเจนและฟอสฟอรัสมีผลต่อการเติบโตของสาหร่ายอย่างรวดเร็วและคุณภาพน้ำ และมีผลให้ประชาชนได้รับผลกระทบต่อการหาสัตว์น้ำต่าง ๆ เช่น กุ้ง หอย ปลาในบริเวณพื้นที่บึงทามด้วย และในช่วงหน้าแล้งทำให้การประกอบอาชีพและการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมที่แห้งแล้ง ภูมิปัญญาบางอย่างหายไป (Neusri & Kudthalaeng, 2016) ขณะที่ Gomontean (2012) พบว่าพื้นที่บึงทามมีความสามารถในการกักเก็บคาร์บอนในดิน เช่น ที่ราบน้ำท่วมถึงบริเวณแม่น้ำชี จังหวัดมหาสารคาม พื้นที่บึงทามของภาคอีสานไทยมีศักยภาพในการสะสมคาร์บอนได้เป็นอย่างดี ซึ่งถือได้ว่าเป็นคุณค่าและความสำคัญที่ได้จากระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีลักษณะนี้

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาของรัฐในทศวรรษที่ผ่านมาเกิดปัญหามาก ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและวิถีชีวิตของผู้คน เช่น กรณีเขื่อนราษีไศล ชาวบ้านสูญเสียที่ดิน พื้นที่แหล่งน้ำและที่เลี้ยงสัตว์ แหล่งหาพืชน้ำปลาเปลี่ยนแปลงไป การใช้ประโยชน์ที่ดินอยู่บนฐานกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป การจัดการหลัมิเขื่อนที่มีความซับซ้อนซึ่งเป็นแนวคิดในระบบกรรมสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากร การใช้พื้นที่เกี่ยวข้องกับสิทธิการใช้ สิทธิการถ่ายโอนกรรมสิทธิ์ สิทธิการเข้าพื้นที่สาธารณะและการกีดกันต่าง ๆ นำไปสู่ความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่บึงทาม หลายประการ ที่สัมพันธ์กับความขัดแย้งในมิติอื่น ๆ เช่น ความขัดแย้งระหว่างรัฐและชุมชน ความขัดแย้งภายในครอบครัว ความขัดแย้งภายในชุมชนเอง และความขัดแย้งระหว่างชุมชนใกล้เคียง (Butrat, 2019) ซึ่งการใช้พื้นที่บึงทาม เชื่อมโยงกับการจัดการน้ำในชุมชน เพราะว่าหาก

เขื่อนกักเก็บน้ำไว้ หรือปล่อยน้ำมากเกินไป โดยไม่เข้าใจวิถีชีวิตชุมชน จะส่งผลกระทบต่อเกิด-ตายของพืชพันธุ์และสัตว์ต่าง ๆ ในพื้นที่บึงทาม ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติเพื่อดำรงชีพของ ผู้คนบริเวณใกล้เคียงเขื่อนราษีไศล เป็นสาเหตุให้ภาคประชาสังคมออกมาเคลื่อนไหวและ เรียกร้องสิทธิจากการสูญเสียพื้นที่ทำกิน สิทธิการเข้าถึงน้ำอย่างเท่าเทียม ทำให้เกิดความ ต้องการการมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำในบริเวณเขื่อนราษีไศล ซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่ เป้าหมายของงานวิจัยนี้

4) แนวคิดประชาสังคม

ประชาสังคมมีความเชื่อมโยงกับความหลากหลายของบุคคลหรือองค์กรที่ไม่ใช่ ของรัฐ โดยจะร่วมกันจัดกิจกรรมเพื่อส่วนรวม โดยไม่ได้แสวงหาผลกำไร มีการเคลื่อนไหว ทางสังคม เกี่ยวข้องกับงานอาสาสมัคร ชุมชน เช่นกลุ่มผู้สนับสนุนนโยบาย ด้านสตรี สมาคมการสื่อสาร กลุ่มคนชนเผ่าในท้องถิ่นต่าง ๆ (UNDP, 2012) อีกทั้งประชาสังคมนั้น มีความเป็นชุมชน มีการรวมกลุ่มกัน มีความเสียสละ คนที่มาร่วมในกลุ่มประชาสังคม มัก อาสาสมัครร่วม ต่างคนมีเป้าหมาย หรือมีอุดมการณ์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรกัน มีการเรียนรู้ ร่วมกัน เพื่อกระทำให้บางสิ่งบางอย่าง โดยมุ่งหวังให้สังคมสงบสุขและน่าอยู่ แนวคิดประชา สังคมควรมีคุณสมบัติอย่างน้อย 2 ประการ คือ 1) กลุ่มคนที่มาร่วมมีความรู้สึกร่วมกันว่า เป็นพวกเดียวกัน หรือมีอะไรบางอย่างที่ถูกระบุว่า เป็นพวกเดียวกัน 2) มีความสัมพันธ์โดย ไม่รู้จักกัน แต่มาร่วมกันได้โดยอาศัยฐานของสิทธิ ต้องมีสิทธิบางอย่าง ต้องยอมรับสิทธิ ของกันและกัน มีความเป็นชุมชน และ มีความเอื้ออาธรรหว่างกันร่วมด้วยก็ได้ (Wasi et al., 1998)

นอกจากนี้ Boonmee (2004) เห็นว่าแนวคิดประชาสังคม เกิดขึ้นเพื่อสร้างพื้นที่ ที่ถกเถียง แก้ไขปัญหาและสร้างอำนาจต่อรอง ผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ประชาสังคมเกิดขึ้นเพื่อท้าทายอำนาจรัฐซึ่งมีอำนาจสูงสุด ขณะที่มิได้ถูกเอาเปรียบและ ไม่ได้ได้รับความเป็นธรรม ประชาสังคมจึงเกิดขึ้นเพื่อปกป้องสังคมจากอำนาจรัฐ และความ รุนแรงจากรัฐ เพื่อผลประโยชน์ของคนในสังคม โดยใช้พื้นที่สาธารณะขับเคลื่อน ต่อมา มี ภาครัฐกิจเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องด้วย

ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมา แนวคิดประชาสังคมเชื่อมโยงกับคำว่าพลเมือง และสิทธิ ดังที่ Sutat Na Ayuttaya (2010) ที่มองว่าสำนักพลเมือง เป็นฐานของประชา สังคมไทย ผ่านการสร้างเครือข่ายการปฏิสัมพันธ์กัน มีการสร้างพื้นที่ให้เกิดความเชื่อมโยง กัน ซึ่งที่กล่าวมานี้มีฐานมาจากทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของผู้คนใน

พื้นที่นั้น ๆ ในขณะที่ผลงานวิจัยเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองของผู้นำองค์กรประชาสังคมพบว่า คณะทำงานด้านประชาสังคม โดยเฉพาะผู้นำ จะตระหนักและเข้าใจ รวมถึงให้ความสำคัญด้านสิทธิและเสรีภาพ ความเป็นพลเมืองในระบบประชาธิปไตยและให้องค์กรภาคประชาสังคมเป็นพื้นที่สาธารณะ เป็นพื้นที่กลางในการที่จะให้อีกาสทุก ๆ ภาคส่วนเข้ามาแสดงความคิดเห็น แม้ว่าเครือข่ายจะไม่ได้สร้างอย่างต่อเนื่องหลังจากมีคำสั่ง คสช. แต่ผู้นำองค์กรและคณะทำงานก็ยังพูดคุยและขับเคลื่อนงานในรูปแบบสภาพลเมือง (Yanyongkasemsuk, 2017) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นพลเมืองของคณะทำงาน นอกจากนี้ จากการศึกษาขบวนการต่อต้านโครงการรัฐในภาคใต้พบว่า ภาคประชาสังคมเชื่อมโยงกับความเป็นพลเมืองและมีอำนาจในตัวเอง สามารถจัดการตนเองได้ สามารถปกป้องทรัพยากรและตอบโต้อำนาจที่คุกคามของโครงการพัฒนาขนาดใหญ่เช่น โรงไฟฟ้าท่าเรื่อน้ำลึกได้ (Upatcha, 2020)

ขณะที่ Nuangjamnong (2018) มองว่า ประชาสังคมนั้น คนที่มาร่วมกันมีความเป็นคนแปลกหน้า ไม่จำเป็นต้องผูกพันกันทางความรู้สึก หรือรู้จักกันมาก่อน การสร้างประชาสังคมต้องอาศัยการสร้างวัฒนธรรม หลักเกณฑ์ หลักการในการร่วมมือ ความไว้วางใจระหว่างกัน และหาทางออกเมื่อมีความขัดแย้ง คนที่มาร่วมมักมีความตระหนักในความเป็นพลเมือง รู้สึกมีความเกี่ยวข้องไม่ทางใดก็ทางหนึ่งต่อปัญหา หรือ ประเด็นทางสังคม จึงเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ซึ่งต้องขับเคลื่อนไปพร้อม ๆ กับการศึกษาภาคประชาชนและความเป็นพลเมือง อีกทั้งประชาสังคมมีความเชื่อมโยงกับประชาธิปไตย การติดต่อสื่อสาร การระดมทรัพยากร และขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของประชาชน เช่น การระดมความคิดผ่านนักวิชาการ การใช้เทคโนโลยีในการสื่อสาร มีส่วนในการสร้างประชาสังคมในปัจจุบัน

ภาคประชาสังคมยังมีบทบาทเป็นฐานของการขับเคลื่อนเพื่อปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหลาย ๆ กรณี อาทิ การเรียกร้องทวนคืนผืนป่าดอยสุเทพ ซึ่งเครือข่ายสังคมดิจิทัลได้เข้ามามีบทบาทในการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วย (Chaiyachat et al., 2022) อีกทั้งยังแสดงให้เห็นว่า หากภาคประชาสังคมทำการเคลื่อนไหวเพื่อสังคมที่เป็นธรรมในการจัดการทรัพยากรอย่างต่อเนื่อง และก็มีผลเชิงนโยบาย เช่น การผลักดันฉันทุมชน การทวนคืนผืนป่าและการแก้ไขปัญหาป่าไม้ที่ดินของเครือข่ายปฎิรูปที่ดินแห่งประเทศไทยและเรื่องการใช้ที่ดิน (Kaewsantip & Jumnianpol, 2023)

นอกจากนี้ พลวัตของขบวนการเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมในการเมืองภาคประชาชนแสดงให้เห็นว่าภาคประชาสังคมช่วยให้เกิดการแก้ไขปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมผ่านการเคลื่อนไหวทางสังคม เพราะมีการเปิดโอกาสให้คนได้เข้ามามีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น มีการสร้างเครือข่ายและความเชื่อมั่นในการเคลื่อนสู่เป้าหมายเดียวกัน (Inkaew et al., 2020) การสร้างเครือข่ายอย่างกว้างขวางผ่านกิจกรรมทางการเมืองก็มีอิทธิพลทางการเมือง อีกทั้งสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงผ่านความสัมพันธ์พื้นฐานคือ 1) ความจริงใจ 2) ความตั้งใจ และ 3) ความมุ่งหวังประโยชน์สาธารณะ (Jeasakul, 2023) ทั้งนี้ การเคลื่อนไหวจะเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว เมื่อสมาชิกหรือคนที่เข้าร่วมและระหว่างเครือข่ายมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน มีการสร้างการยอมรับรวมถึงมีมิตรภาพที่ดีระหว่างกัน ทั้งนี้การจัดการน้ำในท้องถิ่นมีความเชื่อมโยงกับภาคประชาสังคม การเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมือง เช่น กรณีการต่อต้านการสร้างเขื่อน Myitsone ที่ประเทศพม่ากล่าวคือชาวบ้านในช่วงการหาเสียงเลือกตั้งเป็นโอกาสในการให้ความรู้ประชาชนและสามารถยับยั้งนโยบายการสร้างเขื่อนและการจัดการน้ำที่ไม่เป็นธรรมต่อกลุ่มคนชาติพันธุ์ในท้องถิ่นได้ (Kirchherr, 2017)

การศึกษาเกี่ยวกับภาคประชาสังคมและการจัดการน้ำยังถูกกล่าวถึงในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมกรณีเขื่อนปากมูลว่า ภาคประชาสังคมมีส่วนทำให้เกิดพลังในการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองสิทธิต่าง ๆ สามารถต่อสู้กับอำนาจรัฐเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรม เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับภาคประชาชนให้มีอำนาจในการเรียกร้องสิทธิของตนเอง สร้างการขับเคลื่อนด้านสิทธิชุมชน (Adirutchotsiri et al., 2019; Tissamana, 2012) ซึ่งที่ผ่านมาภาคประชาสังคมที่ทำการเคลื่อนไหวทางสังคมมีพัฒนาการที่น่าสนใจ ดังที่ Pomun (2021) ได้ศึกษาประเด็นพัฒนาการของการเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมไทยต่อปัญหาการจัดการน้ำบริเวณเขื่อนในแถบแม่น้ำโขงพบว่า ภาคประชาสังคมเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ทางอำนาจ มีการสร้างพื้นที่ของตน มีพลวัตยืดหยุ่นผ่านการใช้แนวคิดและการปฏิบัติการหลายระดับที่มีการปฏิสัมพันธ์กัน มีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง ในหลายระดับเช่น 1) มีการบูรณาการการใช้ความรู้พื้นบ้านในระดับครัวเรือนให้เข้ากับความรู้ภาครัฐที่มีอำนาจเหนือกว่า เพื่อให้เกิดผลเชิงนโยบาย 2) มีการเชื่อมโยงสถาบันในท้องถิ่นและระดับภูมิภาคในรูปประชาสังคมข้ามชาติ 3) มีการใช้กลไกด้านสิทธิเพื่อขับเคลื่อนเป้าหมาย 4) มีการแก้ไขผลกระทบต่าง ๆ ผ่านความร่วมมือจากหลายๆศาสตร์

แนวคิดประชาสังคมยังมีความเชื่อมโยงกับการกำหนดนโยบาย สิทธิและการแก้ปัญหา อาทิ Chaleamrat (2020) ระบุว่าภาคประชาสังคมมีบทบาทสำคัญในการใช้สิทธิเรียกร้องให้รัฐบาลกำหนดแผนนโยบายในการพัฒนาประเทศ และพลังจากการรวมกลุ่มมีผลในเรื่องการต่อรองหรือเรียกร้องสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของกลุ่มตนเอง และเป็นฐานสำคัญในการก่อตัวของขบวนการประชาสังคม

นอกจากนี้ จากการศึกษาเรื่องการเมืองภาคประชาชนของเครือข่ายประชาชนภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบว่า ภาคประชาสังคมเชื่อมโยงกับการเคลื่อนไหวทางสังคมและการเมือง โดยเฉพาะในช่วงที่มีการพัฒนาพื้นที่อุตสาหกรรมมาบตาพุด ภาคประชาสังคมมีส่วนในการสร้างพลังในการเข้าร่วมและมีการสร้างเครือข่าย มีการกระตุ้นให้สมาชิกรู้จักสิทธิและเสรีภาพในการกำหนดชีวิตตนเอง ให้โอกาสสมาชิกหรือผู้เข้าร่วมได้มีโอกาสในการมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น (Manthrap, 2015) อีกทั้งภาคประชาสังคมมีส่วนผลักดันให้เกิดการมีส่วนร่วมทางการเมือง และเชื่อมสัมพันธ์เพื่อสร้างสันติภาพเพื่อลดความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชนคู่ขัดแย้ง (Panjor, 2017) รวมถึงภาคประชาสังคมยังสร้างให้มีการต่อรองกันเกิดขึ้น มีการใช้กลยุทธ์ในการขับเคลื่อนที่หลากหลาย เช่น การต่อต้านการลอบบี้ การใช้ข้อมูลเพื่อให้รัฐตอบสนองข้อเรียกร้อง เป็นต้น (Kaewsantip & Jumnianpol, 2023)

จากการทบทวนแนวคิดประชาสังคม ผู้วิจัยได้สรุปแนวคิดประชาสังคมว่า มีความเชื่อมโยงใน 6 ประเด็น กล่าวคือ 1) ภาคประชาสังคม เกิดจากกลุ่มคนที่ไม่ใช่กลุ่มเดียวกับกลุ่มของรัฐ หรือรัฐอาจมีส่วนในการตั้งขึ้น ทั้งนี้หน่วยงานของรัฐสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ แต่รัฐไม่ใช่แกนหลัก 2) คนที่มาร่วมในภาคประชาสังคมไม่จำเป็นต้องรู้จักกันมาก่อน แต่มาร่วมกันเพราะอุดมการณ์ หรือ ความมุ่งหวังเดียวกัน 3) ผู้คนที่มาร่วมกับภาคประชาสังคม จะมีความเป็นพลเมือง รับผิดชอบต่อสังคม และพยายามผลักดันสังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี 4) การสร้างประชาสังคม ต้องสร้างความไว้วางใจ มีความเอื้ออาทรกัน สร้างวัฒนธรรม และมีความเสียสละเข้าใจความหลากหลายของคนที่มาาร่วม ต้องรู้จักการเคารพสิทธิของกันและกัน 5) ภาคประชาสังคมเชื่อมโยงและมีความสัมพันธ์กับอำนาจ ซึ่งสามารถสร้างอำนาจการต่อรองได้ และเชื่อมโยงกับการเคลื่อนไหวทางสังคม และ 6) ภาคประชาสังคมมีความต้องการการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีหรือแก้ไขปัญหาโดยสร้างพื้นที่ให้มีการพูดคุยกัน ให้สามารถขับเคลื่อนประเด็นงานและนโยบายสาธารณะ

ทั้งนี้แนวคิดประชาสังคมที่กล่าวมาจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์เชิงเนื้อหาจากปรากฏการณ์ด้านการจัดการน้ำในพื้นที่เป้าหมาย

วิธีการดำเนินงานวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีการจัดเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์แบบ SWOT และ TOWS Metrix กล่าวคือ

การจัดเก็บข้อมูล

การเก็บข้อมูลจะใช้วิธี 4 วิธีหลัก ได้แก่ 1) เก็บจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น บทความ บันทึกรายการประชุม แผนนโยบายต่าง ๆ 2) คลิปภาพและเสียงที่เกี่ยวข้องที่ได้เคยเผยแพร่ในสื่อต่าง ๆ 3) การสังเกต และ 4) การสัมภาษณ์รวมทั้งสิ้น 43 คน จากผู้ให้ข้อมูล 3 ฝ่าย เพื่อเป็นการลดอคติจากข้อมูลด้านเดียว โดยแบ่งการเก็บข้อมูลทั้งทางฝั่งภาคประชาชน 34 คน เจ้าหน้าที่ของรัฐ 5 คน และนักวิชาการหรือนักวิจัยอิสระ 4 คน

งานวิจัยชิ้นนี้จะไม่เปิดเผยชื่อและนามสกุลจริงของผู้ให้ข้อมูลตามหลักจริยธรรมงานวิจัยในมนุษย์ เนื่องจากข้อมูลบางประเด็นมีความอ่อนไหวต่อปัญหาความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานของรัฐและคนในชุมชน ทั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดอักษรย่อให้กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลดังนี้

A หมายถึง ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นคนในชุมชน จำนวน 34 คน

B หมายถึง ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ จำนวน 5 คน

C หมายถึง ผู้ให้ข้อมูลที่เป็นนักวิชาการหรือนักวิจัยอิสระ จำนวน 4 คน

การเลือกพื้นที่ศึกษาผู้วิจัยระบุพื้นที่แบบเฉพาะเจาะจง โดยทำการศึกษาในพื้นที่ 3 หมู่บ้านคือ 1) หมู่บ้านกุดขาคิม ตำบลกุดขาคิม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ เนื่องจากเป็นทางผ่านของแม่น้ำมูล แต่มีลักษณะเป็นพื้นที่สูง มีวังปลา มีปาริมน้ำและมีผาหิน ที่ชุมชนสร้างเอง บางส่วนมีปัญหาการเข้าถึงน้ำ 2) หมู่บ้านยางคำ ตำบลยางคำ อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด เนื่องจากมีลักษณะเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำ มีระบบท่อส่งน้ำใต้ดินที่รัฐจัดทำหลังการสร้างเขื่อน แต่ไม่สามารถกระจายน้ำได้อย่างทั่วถึง และ 3) หมู่บ้านหาญฮี ตำบลดอนแรด อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ เนื่องจากมีระบบคลองส่งน้ำบนดินที่รัฐจัดทำให้กับพื้นที่ หลังจากมีการสร้างเขื่อนราษีไศล แต่มีบางส่วนไม่สามารถเข้าถึงน้ำและขาดแคลนน้ำ

การวิจัยชิ้นนี้ผ่านการพิจารณาจริยธรรมงานวิจัยหมายเลข 340-324/2023 จากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม มีการตรวจสอบคุณภาพของข้อมูลที่ได้โดยวิธีแบบสามเส้า

(Triangulation) โดยการเปรียบเทียบข้อค้นพบของปรากฏการณ์ที่ศึกษาจากข้อมูลและ ผู้ให้ข้อมูลหลากหลายแหล่งดังที่กล่าวไปแล้วในส่วนของการจัดเก็บข้อมูลข้างต้น

การวิเคราะห์ข้อมูลแบบ SWOT

SWOT เป็นเครื่องมือการวิเคราะห์ข้อมูลที่มีพื้นฐานมาจากการวิเคราะห์กลยุทธ์ทางธุรกิจของ Albert Humphrey ในช่วงปีทศวรรษที่ 1960 ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นมาตามลำดับ และใช้อย่างแพร่หลายในปัจจุบัน หลักการวิเคราะห์ SWOT ถูกใช้กันอย่างแพร่หลายในหลาย ๆ วงการ ทั้งทางการแพทย์และการพัฒนาต่าง ๆ เพื่อเป็นการประเมินสถานการณ์ถึงปัจจัยภายในและภายนอกที่เกี่ยวข้องกับตนเอง หรือ สถานการณ์ขององค์กรหรือกลุ่ม (Policy and Plan Department, n.d.; Teoli et al., 2023) ซึ่งมีหลักการวิเคราะห์ ดังนี้

S (Strength) คือ จุดแข็ง เป็นการประเมินปัจจัยภายในที่เป็นจุดแข็งหรือข้อได้เปรียบ เมื่อมีการเปรียบเทียบกับระหว่างตนเองหรือกลุ่มอื่น ๆ เช่นการตั้งคำถามว่า อะไรคือสิ่งที่เรามีดีกว่าที่อื่น หรือ อะไรที่เป็นสิ่งที่โดดเด่นของเรา

W (Weakness) คือ จุดอ่อน เป็นการประเมินข้อจำกัดหรือข้อด้อยของตนเอง หรือ กลุ่มอื่น ๆ เช่น การตั้งคำถามเพื่อประเมินตนเองว่า อะไรหรือสิ่งที่เราต้องปรับปรุงให้ดีขึ้น อะไรที่เป็นปัจจัยทำให้เราสูญเสียเงินทองหรือ เสียทรัพยากรไปอย่างน่าเสียดาย โดยมากเป็นปัจจัยภายใน

O (Opportunity) คือ โอกาส เป็นการประเมินโอกาส หรือ ช่องทางที่จะทำให้เกิดสิ่งใหม่ ๆ หรือสิ่งที่เป่าหมายของตัวเราหรือกลุ่ม หรือช่องทางที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เช่น โอกาสทางการเมืองเมื่อเกิดการเลือกตั้ง หรือกฎหมายใหม่ที่มีส่วนสนับสนุนกิจกรรมการทำงานของกลุ่มหรือองค์กร ซึ่งเป็นการประเมินสถานการณ์ถึงปัจจัยภายนอก

T (Threats) คือ อุปสรรค เป็นการประเมินปัจจัยหรือความเป็นไปได้ที่จะทำให้เกิดเป่าหมายนั้นคลาดเคลื่อนหรือไม่เป็นไปตามที่กำหนดไว้ ซึ่งมักเกิดจากปัจจัยภายนอก การตั้งคำถามเพื่อค้นหาอุปสรรคเช่น อะไรคือปัญหาที่ตัวเราหรือกลุ่มกำลังเผชิญอยู่ หรือ เราจะสามารถปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่ได้ถ้าปราศจากสิ่งเหล่านี้ หรือ ความท้าทายอะไรที่มีอยู่ในปัจจุบันที่ทำให้เราไม่สามารถบรรลุเป่าหมายได้ คำถามเหล่านี้จะนำไปสู่การประเมินสถานการณ์ เพื่อค้นหาแนวทางปฏิบัติที่จะทำให้เกิดการบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป่าหมายที่วางไว้

ประโยชน์ของการวิเคราะห์แบบ SWOT จะช่วยให้คนหรือกลุ่มหรือองค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ได้เห็นประเด็นสำคัญในหน่วยงานหรือกลุ่มคนนั้น ๆ เพื่อการทำงาน ร่วมกัน ทำให้เกิดการกำหนดวิสัยทัศน์หรือทิศทางที่เหมาะสมในการลงมือปฏิบัติการเพื่อให้ เป็นไปตามเป้าประสงค์ของหน่วยงาน (Policy and Plan Department, n.d.) ทั้งนี้ใน งานวิจัยชิ้นนี้จะใช้แนวการวิเคราะห์ แบบ SWOT เพื่อค้นหาแนวทางปฏิบัติที่มีความเป็นไปได้ ในเรื่องการจัดการน้ำในพื้นที่เป้าหมาย

นอกจากการวิเคราะห์แบบ SWOT จะช่วยให้เกิดการพัฒนานในแง่มุมต่างๆแล้ว การวิเคราะห์กลยุทธ์ต่าง ๆ แบบ TOWS Matrix ก็ถือเป็นการต่อยอดการวิเคราะห์แบบ SWOT และเป็นเครื่องมืออีกตัวที่ช่วยให้เกิดกระบวนการคิดวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ที่แหลมคม และ เหมาะสมในรูปแบบที่สอดคล้องกับสิ่งที่ชุมชนมี การวิเคราะห์แบบ TOWS Matrix มี จุดเริ่มมาจากการวิเคราะห์สภาวะธุรกิจเชิงกลยุทธ์ ซึ่งเป็นการช่วยยกระดับการหากลยุทธ์ และการผลักดันให้หน่วยงานหรือองค์กรแข็งแกร่งขึ้น (Rangsit Business School, n.d.) ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้ TOWS Matrix ถูกนำมาประยุกต์ใช้กับงานพัฒนาชุมชน เพื่อสะท้อนให้ เห็นกลยุทธ์ในรูปแบบต่าง ๆ ที่จะมีส่วนช่วยในการยกระดับการทำงานพัฒนาชุมชนให้เกิด กลยุทธ์ที่สร้างความเข้มแข็งให้กับคนในท้องถิ่น

การวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์แบบ TOWS Metrix

หลักการในการจับคู่เพื่อการวิเคราะห์เชิงกลยุทธ์ TOWS Metrix มีดังนี้

- 1) การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงรุก (SO) คือการใช้จุดแข็งของหน่วยงาน ในที่นี้คือชุมชน ร่วมกับโอกาส (Strength and Opportunity) เพื่อหาประโยชน์ให้กับชุมชนจาก โอกาสที่มีอยู่ และช่วยทำให้ความสามารถในการต่อรอง และพัฒนาชุมชนให้ดีขึ้น
- 2) การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงรับ (ST) คือ การใช้จุดแข็งเพื่อลดอุปสรรคหรือป้องกัน อุปสรรคต่าง ๆ (Strengths and Threats) ที่จะเกิดขึ้นกับการใช้ทรัพยากรใน ชุมชน หรือ หน่วยงาน เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาที่เกิดขึ้น
- 3) การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงป้องกัน (WT) คือ การลดจุดอ่อนหรือหลีกเลี่ยงความ เสี่ยง หรือ หลีกเลี่ยงอุปสรรคที่อาจเกิดขึ้นได้ (Weakness and Threats) เน้น เชิงการป้องกันปัญหาที่อาจเกิดภายในชุมชน
- 4) การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงแก้ไข (WO) คือ การหากลยุทธ์ที่เน้นการแก้ไขจุดอ่อน ด้วยโอกาสที่มี (Weakness and Opportunities) เป็นการใช้ประโยชน์จาก โอกาสในการแก้ไขปัญหในชุมชนที่อาจเกิดขึ้นได้ เพื่อลดจุดอ่อนของชุมชน

เมื่อวิเคราะห์เกี่ยวกับพื้นที่แล้ว การวิเคราะห์เนื้อหาด้านประชาสังคมมีส่วนช่วยให้เกิดความเข้าใจปรากฏการณ์ในพื้นที่มากขึ้นการวิจัยครั้งนี้ได้ใช้ แนวคิดประชาสังคม (Civil Society) โดยศึกษาผ่านเอกสารต่าง ๆ และมีการสังเกตการณ์ในพื้นที่ร่วมด้วยเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้เกี่ยวกับการขับเคลื่อนงานในชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำมูล

ผลการวิจัย

จากการเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล สามารถกล่าวถึงแนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชนหลังมีการสร้างเขื่อนราษีไศลได้ ดังนี้

สถานการณ์การจัดการน้ำในชุมชน

รัฐบาลพยายามที่จะบริหารจัดการน้ำเพื่อให้สอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ซึ่งจำเป็นต้องมีการบูรณาการนโยบายต่าง ๆ ให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งมีกระบวนการวัดผลเพื่อตอบโจทยการดำเนินงานตามเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนข้อที่ 6 เรื่อง การสร้างหลักประกันว่า มีการจัดหาน้ำและสุขอนามัยสำหรับทุกคน และมีการบริหารจัดการที่ยั่งยืน (Office of the National Water Resources, 2018) การจ่ายค่าชดเชยจากการสร้างเขื่อนที่ผ่านมา ทำให้ชาวบ้านบางส่วนสามารถนำเงินไปชำระหนี้ที่มีอยู่ได้ นอกจากนี้ หลังมีการสร้างเขื่อน ผลประโยชน์ด้านชลประทานทำให้มีการทำนาปรัง มีการเลี้ยงปลากระชังเพิ่มขึ้น และบางพื้นที่ในลุ่มน้ำมูลมีจำนวนปลาเพิ่มมากขึ้น นำมาซึ่งรายได้เพิ่มขึ้น (A21, personal communication, 2023) อย่างไรก็ตามการมีรายได้จากอาชีพเหล่านี้ ชาวบ้านก็ยังคงมีความเสี่ยงหรือการรับภาระเรื่องต้นทุนที่เพิ่มมากขึ้นเช่น ค่าสูบน้ำ เป็นต้น (A1, และ A10, personal communication, 2023) ชาวบ้านบางส่วนมีการเปลี่ยนแปลงอาชีพหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้นเช่น ยูคาลิปตัส เพื่อเป็นสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนหลังจากไม่สามารถประกอบอาชีพและหารายได้จากพื้นที่ป่าบุงป่าทามได้เหมือนเดิม (A18, personal communication, 2023)

ความท้าทายในการจัดการน้ำหลังมีการสร้างเขื่อน

ในหลายทศวรรษที่ผ่านมาการบริหารจัดการน้ำที่ขาดการมีส่วนร่วม มีผลต่อการจัดการและการจ่ายค่าชดเชยที่ต้องรอเป็นเวลานานเพราะการประเมินผลกระทบที่เกิดขึ้นใช้เวลาพิสูจน์นาน (A23, B2, และ C2 personal communication, 2023) ซึ่งถือว่าเป็นค่าเสียโอกาสในการประกอบอาชีพ และการส่งต่อความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นบางอย่างอาจสูญหายไป กลุ่มคนเปราะบางเพิ่มขึ้น เช่น เด็ก สตรี และ คนชรา เนื่องจากแต่ก่อนกลุ่มคนเหล่านี้สามารถหาอาหารเลี้ยงชีพในพื้นที่บึงทาม และมีการถ่ายทอดความรู้ให้กับสมาชิกในครอบครัวเกี่ยวกับพืชพันธุ์ต่าง ๆ ว่าชนิดใดรับประทานได้-ไม่ได้ เพราะลูกหลานต้องออกไปทำงานข้างนอกดังที่ผู้เขียนได้สอบถามกับคุณยายท่านหนึ่งแล้วว่า

“มีวันนี้มีลูกหลานไปทามนำ เพื่อบู้หยังกินได้กินบ่ได้ สู้มีลูก (ชาย) เพิ่มขึ้นทำงานข้างนอกหาเงินให้ใช้ บ่คือเก่า ยากอีกหลิเพิ่มส่งให้ลูกเรียนด้วย” (A23, personal communication, 2023)

ด้วยเหตุนี้ทำให้กลุ่มเปราะบางต้องการพึ่งพิงรายได้จากลูกหลานเพื่อเลี้ยงดู แต่ก็สังเกตเห็นคุณยายสามารถใช้อุปกรณ์มือถือพูดคุยผ่าน Line Application กับหลานและทราบข่าวของสมาคมคนทาม เมื่อกล่าวถึงอาชีพ บางอาชีพเช่น การต้มเกลือ การเก็บสมุนไพร การปลูกปอ การเลี้ยงวัวควายในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลลดลงหรือแทบจะไม่เหลือให้เห็นเหมือนเดิม (A1, and C3, personal communication, 2023) นอกจากนี้การได้เชื่อมเครือข่ายกับองค์กรหน่วยงานภายนอกและรัฐก็ช่วยเสริมหนุนด้านเศรษฐกิจของชาวบ้าน เช่น โครงการโคกหนองนาโมเดล (A32 and B1, personal communication, 2023)

จากข้อมูลสถานการณ์และความท้าทายด้านการจัดการน้ำในชุมชนแสดงให้เห็นว่ามีความเชื่อมโยงกับป่าบึงป่าทาม การเข้าถึงแหล่งอาหารและเศรษฐกิจในครัวเรือน ซึ่งผู้เขียนได้สรุปภาพรวมผ่าน SWOT และ TOWS Metrix ดังต่อไปนี้

จากผลการศึกษาพบว่าพื้นที่ทั้ง 3 แห่งมีพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างบึง-ทาม เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำและพืชเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชน มีผู้นำที่เข้มแข็งสามารถสร้างเครือข่ายภายนอกชุมชนได้ ดีความได้ว่าเป็นจุดแข็ง เพราะพื้นที่บึงทามเป็นพื้นที่อาหาร และผู้นำจะช่วยประสานงานและหาแหล่งความรู้ต่าง ๆ แต่มีข้อจำกัดในเรื่องการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำร่วมกับกรมชลประทานที่ดูแลเขื่อนราชสีห์ เพราะพื้นที่ที่มีปัญหาอยู่คนละตำบลคนละจังหวัด ทำให้การประสานงานเพื่อแก้ไขร่วมกันเป็นไปด้วยความลำบาก พื้นที่ศึกษาทั้งหมดมีคนวัยทำงานน้อย และกลุ่มคนเปราะบางหาอาหารได้ยากขึ้น ส่งผลให้

มีค่าใช้จ่ายเพิ่มทั้งจากค่าเดินทางและการลงทุนไปหาอาหารนอกพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ทุกพื้นที่ที่มีโอกาสได้รับการจัดสรรงบประมาณในการฟื้นฟูพื้นที่บึงทามจากภาครัฐและจากบริษัทบ่อทราย จึงมีความได้ว่างบประมาณนี้อาจส่งผลให้มีการกระจายรายได้ในท้องถิ่นเพิ่ม อย่างไรก็ตาม ถ้างบประมาณไม่ก่อให้เกิดอาชีพหรือไม่ต่อเนื่องก็อาจเกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนในการแย่งชิงงบประมาณเพื่อนำมาใช้ในตำบลตนเอง ซึ่งคือความเสี่ยงนั่นเอง ดังที่ได้สรุปไว้ในตารางต่อไปนี้

Table 1 ภาพรวมของSWOT พื้นที่ทั้งสามแห่ง

<u>S (Strengths) จุดแข็ง</u> - มีพื้นที่ชุ่มน้ำ แหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำและพืชหลากหลาย - มีผู้นำเข้มแข็ง มีการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน - แกนนานหมู่บ้านมีเครือข่ายกับหน่วยงานภายนอกที่มาสนับสนุนชุมชนด้านการจัดการน้ำ	<u>W (Weakness) ข้อจำกัด</u> - ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำร่วมกับกรมชลประทานฯ (เขื่อนราษีไศล) - เขตการปกครองติดกับหลายจังหวัดยากต่อการแก้ไขปัญหาและการจัดการ - คนวัยทำงานในพื้นที่มีจำนวนน้อย - กลุ่มคนเปราะบางไม่สามารถเข้าใช้พื้นที่บึงทามได้เหมือนเดิม - ค่าใช้จ่ายในการหาอาหารในท้องถิ่นเพิ่ม
<u>O (Opportunities) โอกาส</u> - กำลังมีการจัดสรรงบประมาณฟื้นฟูพื้นที่บึงทามจากรัฐบาล หรือมีงบประมาณจากบริษัทบ่อทราย - อาจเกิดการกระจายรายได้ เมื่อมีงบประมาณมาลงในพื้นที่	<u>T (Threats) ความเสี่ยง</u> - งบในการฟื้นฟูฯ จากรัฐหรือจากบริษัทบ่อทรายไม่มีความยั่งยืนและอาจส่งผลต่อความขัดแย้งระหว่างชุมชน - การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ ทำให้พื้นที่วังปลายหายและปลาลดลงจากการเกิดขึ้นของบ่อทราย

จากการวิเคราะห์ตาราง SWOT (Table 1) จะเห็นได้ว่าทั้ง 3 ชุมชนมีจุดแข็งเรื่องเครือข่าย แต่การแก้ไขต้องใช้ความร่วมมือ ตามแนวคิดการจัดการน้ำอย่างยั่งยืน ซึ่งกรณีนี้ข้อจำกัดด้านการมีส่วนร่วมเพื่อบริหารจัดการน้ำระหว่างจังหวัดเป็นไปด้วยความลำบาก เพราะเชื่อมโยงกับหลายหน่วยงานในหลายพื้นที่ แม้ว่าจะมีโอกาสเรื่องงบประมาณการฟื้นฟูพื้นที่บึงทาม แต่งบประมาณที่ถูกแบ่งไปหลายส่วนในจังหวัดต่างๆ ก็อาจนำมาซึ่งความเสียหายความขัดแย้งได้

นอกจากนี้ การวิเคราะห์ไขว้เป็นการค้นหากลยุทธ์ต่าง ๆ เพื่อหาแนวทางการจัดการน้ำ จากการศึกษาพบว่า พื้นที่บึงทามมีความหลากหลายทางชีวภาพทำให้พื้นที่นั้น ๆ มีทรัพยากรที่สมบูรณ์ มีแกนนำเข้มแข็งเปิดโอกาสให้สร้างเครือข่ายในการอนุรักษ์พื้นที่และสร้างความรู้และสร้างพื้นที่ความมั่นคงด้านอาหาร นำมาซึ่งพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นพื้นที่ท่องเที่ยวและมีโอกาสสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน ด้วยเหตุนี้ สามารถตีความได้ว่าเป็นกลยุทธ์เชิงรุก และหากพื้นที่บึงทามได้รับการอนุรักษ์มากขึ้น กลุ่มคนเปราะบางจะมีโอกาสเข้าถึงอาหารลดการพึ่งพิง และความหลากหลายทางชีวภาพจะช่วยในการปกป้องทรัพยากรน้ำ อีกทั้งพื้นที่นี้ยังเสริมหนุนให้เกิดการแบ่งปันตามวัฒนธรรมประเพณีในท้องถิ่น รวมทั้งความเข้มแข็งของผู้นำถือเป็นกลยุทธ์เชิงป้องกันทรัพยากร เพราะภูมิปัญญาในการจัดการน้ำแบบพึ่งพิงธรรมชาติและสามารถป้องกันความขัดแย้งเรื่องการใช้น้ำได้ นอกจากนี้ตัวแทนภาคประชาชนที่เข้ามีส่วนร่วมในคณะกรรมการลุ่มน้ำแม้มีจำนวนน้อย ต้องยืนยันและพยายามเสนอปัญหาจากฐานรากให้คณะกรรมการทราบ และพยายามให้คนวัยทำงานรุ่นใหม่เปิดใจเรียนรู้ภูมิปัญญาในท้องถิ่นกับคนชราในทุกด้าน โดยเฉพาะการจัดการน้ำที่อยู่ร่วมกับพื้นที่บึงทาม ตีความได้ว่าควรเป็นกลยุทธ์เชิงรับเพราะเป็นการสร้างคนจากสิ่งที่มีจำกัด มากไปกว่านั้นการหาแนวทางการจัดการน้ำในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน กล่าวคือพื้นที่ทั้ง 3 อยู่คนละตำบลและจังหวัด ก็ถือเป็นโอกาสที่ดีได้มีการบูรณาการการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน และสามารถเป็นเงื่อนไขการต่อรองให้เกิดการพัฒนา สร้างความโปร่งใสในการจัดการร่วม และฟื้นฟูพื้นที่บึงทามเพื่อการพัฒนาชุมชนไปพร้อมกันด้วย ถือเป็นกลยุทธ์เชิงแก้ไขก็มีส่วนสำคัญในการจัดการน้ำอย่างยั่งยืนที่เชื่อมโยงพื้นที่บริเวณเขื่อนได้ โดยสรุปไว้ดังตารางที่ 2 ด้านล่างนี้

Table 2 การวิเคราะห์ TOWS Metrix 3 ในพื้นที่

การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงรุก (SO) (Strength and Opportunity) - ความหลากหลายทางชีวภาพ นำมาซึ่งแหล่งทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ - มีงบประมาณสนับสนุนการฟื้นฟูพืชม - มีแกนนำที่เข้มแข็งเปิดโอกาสในการสร้างเครือข่ายในการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่ม-พืชม และ การสร้างความมั่นคงด้านอาหาร - มีสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ อาจนำมาซึ่งพื้นที่ท่องเที่ยวและเป็นโอกาสสร้างรายได้	การวิเคราะห์กลยุทธ์เชิงป้องกัน (ST) (Strengths and Threats) - หากมีการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่ม-พืชมในระยะยาว กลุ่มคนเปราะบางจะมีหนทางในการหาอาหารเอง ลดการพึ่งพิง - ความหลากหลายทางชีวภาพในท้องถิ่น มีแนวทางที่จะเสริมหนุนให้เกิดการปกป้องทรัพยากรน้ำ พื้นที่ชุ่ม-พืชมและมีการแบ่งปันในสังคม - ความเข้มแข็งของผู้นำ มีส่วนช่วยป้องกันความขัดแย้งในการจัดการน้ำ
กลยุทธ์เชิงรับ (WT) (Weakness and Threats) - ให้อำนาจจากภาคประชาชน (แม้จำนวนน้อย) พยายามเสนอปัญหาการจัดการน้ำจากฐานรากของชุมชนให้ได้มากที่สุดต่อคณะกรรมการลุ่มน้ำ - แม้คนหนุ่มสาวในชุมชนจะน้อย ก็ต้องพยายามให้คนชราที่มีอยู่ ถ่ายทอดภูมิปัญญาความรู้ในพื้นที่ชุ่ม-พืชมกับคนที่อยู่ในพื้นที่	กลยุทธ์เชิงแก้ไข (WO) (Weakness and Opportunities) - พื้นที่เชื่อมโยงกัน 3 จังหวัดทำให้ยากต่อการบริหารจัดการ เป็นโอกาสที่จะทำให้เกิดการต่อรอง และ การบูรณาการการจัดการน้ำระหว่างท้องถิ่นร่วมกับภาครัฐ ภายใต้โครงการฟื้นฟูในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อน - การมีโอกาสดูแลในโครงการฟื้นฟูสร้างความโปร่งใสในกระบวนการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ เป็นการแก้ไขปัญหาคือไม่เท่าเทียมในการบริหารจัดการน้ำ

เมื่อวิเคราะห์แบบ TOWS metric (Table 2) กลยุทธ์เชิงรุกและกลยุทธ์เชิงป้องกันจะช่วยให้มีการสร้างเครือข่ายภาคประชาสังคมในการจัดการน้ำที่เกิดจากการมีส่วนร่วมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติโดยคนในชุมชน และภาคประชาสังคมนี้จะเป็นส่วนขับเคลื่อนสำคัญให้อำนาจจากท้องถิ่นสามารถผลักดันปัญหาเชิงนโยบายได้ ซึ่งถือเป็นกลยุทธ์เชิงรับ และภาคประชาสังคมด้านการจัดการน้ำจะนำมาซึ่งการต่อรองเพิ่มอำนาจให้มีโครงการฟื้นฟูร่วมกันระหว่างจังหวัดและสร้างความโปร่งใส ซึ่งถือเป็นกลยุทธ์เชิงแก้ไขด้วย

ด้านภาคประชาสังคมในพื้นที่ทั้ง 3 ถือว่า มีความเข้มแข็ง เนื่องจากมีผู้นำที่สร้างเครือข่าย และสามารถนำความรู้และโครงการต่าง ๆ จากหน่วยงานภาครัฐและเอกชน มาร่วมกับชุมชนได้ โดยเฉพาะภาคประชาสังคมในนามสมาคมคนทาม ที่สามารถเชื่อมร้อยสมาชิกผ่านความเอื้ออาทร การจัดสวัสดิการ และการเล็งเห็นการถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ จากรุ่นสู่รุ่น กลุ่มเปราะบางอย่างคนชราหลายคน พยายามใช้ Application Line เพื่อสื่อสารกับสมาชิกและติดตามข่าวสารของกลุ่ม ทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างอำนาจต่อรอง และเคลื่อนไหวด้านนโยบายกับรัฐบาลเกี่ยวกับการจัดการน้ำเพื่อชุมชนได้อย่างต่อเนื่องและยาวนานกว่าสามทศวรรษ ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปแนวทางไว้ดังนี้

แนวทางการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืนโดยชุมชน

จากการลงพื้นที่ศึกษาผู้วิจัยพบประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับการจัดการน้ำในชุมชน ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1) ด้านนโยบายและการวางแผน ควรมีการจัดตั้งคณะกรรมการลุ่มน้ำ ซึ่งมีตัวแทนจากภาคประชาชน ตัวแทนจากผู้นำชุมชนให้สามารถเข้ามีส่วนร่วมในการบริหารงานร่วมกับองค์กรบริหารส่วนตำบลและหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง โดยแบ่งสัดส่วนเท่า ๆ กัน ซึ่งหน่วยงานของรัฐและภาคประชาสังคมต้องร่วมกันบริหารจัดการ มิใช่เพียงสมาชิกขององค์กรผู้ใช้น้ำเท่านั้นที่มีสิทธิ์มีเสียงในการเสนอแนะต่อหน่วยงานรัฐ

2) ด้านพื้นที่ ผู้นำชุมชนมีบทบาทสำคัญในการไกล่เกลี่ยปัญหาความขัดแย้งในการใช้น้ำในชุมชน ทั้งนี้ควรรับฟังความคิดเห็นให้รอบด้านและมีการกระจายน้ำอย่างไร้อคติ

3) ด้านงบประมาณ หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องควรเป็นผู้ลงทุนหลัก โดยทางงบประมาณร่วมกับหน่วยงานท้องถิ่นซึ่งควรมีการตกลงร่วมกัน และภาคประชาสังคมควรมีส่วนร่วมบริหารจัดการน้ำด้วย

4) ด้านการบังคับใช้กฎหมายและการควบคุมการดำเนินการให้เป็นไปตามแผน ควรมีการสร้างสมดุลระยะหว่างหน่วยงานรัฐและภาคประชาสังคม ในการร่วมตรวจสอบการดำเนินการให้เป็นไปตามระเบียบและแผนการดำเนินงานในท้องถิ่นที่ทำร่วมกัน มีบทลงโทษเพื่อไม่ให้เกิดความล่าเอียงและเป็นการสร้างธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการน้ำร่วมกัน

5) ด้านการสนับสนุน หน่วยงานของรัฐและผู้นำชุมชนควรคิดหรือหาแนวทางให้มีการสนับสนุนกลุ่มผู้ที่ไร้ที่ดินทำกินหรือกลุ่มเปราะบาง หรือผู้ที่มีที่ดินทำกินน้อยก่อน เพื่อให้เกิดความเสมอภาคและลดความเหลื่อมล้ำ รวมถึงเป็นการแบ่งปันทรัพยากรที่มีอยู่ให้ได้

อย่างทั่วถึงอย่างเป็นธรรม ผ่านภูมิปัญญาหรือวัฒนธรรมท้องถิ่น และเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรตามแผนการบริหารจัดการน้ำ 20 ปีด้วย

ข้อมูลการวิเคราะห์แนวทางการจัดการน้ำโดยชุมชนอย่างยั่งยืนผ่านเทคนิค SWOT และ TOWS Metrix ที่กล่าวมานั้นจะช่วยสร้างพลังการต่อรองและการจัดการน้ำของภาคประชาสังคมให้เกิดความเข้มแข็งขึ้น ในด้านการปรับกลยุทธ์ในการจัดการน้ำร่วมกันระหว่างภาครัฐและผู้ที่เกี่ยวข้อง สามารถใช้เป็นหลักในกระบวนการต่อรอง เมื่อมีงบประมาณลงมาในพื้นที่ เช่น สร้างกลไกการประสานงานร่วมของ 3 จังหวัดในพื้นที่ให้เชื่อมโยงกับการใช้น้ำจากเขื่อนราษีไศล อีกทั้งใช้เป็นหลักการในการช่วยเหลือเพื่อแบ่งปันพื้นที่ให้กับกลุ่มคนเปราะบางก่อน ในด้านสิทธิการใช้น้ำที่ดิน ทรัพยากรและการจัดการน้ำร่วมกันและสร้างความโปร่งใส การวิเคราะห์นี้ช่วยให้เห็นโอกาสในการสร้างความตระหนักรู้ด้านการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ กับประโยชน์ของการอนุรักษ์พื้นที่บึง-ทามในการดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์และบำบัดน้ำเสีย อีกทั้งสามารถใช้เป็นหลักการในการวางแผนการผันน้ำของหมู่บ้านต่าง ๆ ร่วมกัน เพื่อรองรับผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการทำบ่อทรายและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

สรุปผลการวิจัย

จากการวิเคราะห์ SWOT และ TOWS Metric แสดงให้เห็นจุดแข็งของพื้นที่ในเรื่องผู้นำและการสร้างเครือข่าย รวมถึงข้อจำกัดซึ่งโดยมากจะเกี่ยวข้องกับคนวัยทำงานในพื้นที่ที่มีจำนวนน้อย มีชาวบ้านกลุ่มเปราะบางที่ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งอาหารอย่างพื้นที่บึงทามได้เหมือนก่อน อย่างไรก็ตาม พื้นที่ที่ได้รับผลกระทบด้านลบจากการสร้างเขื่อน ต่างก็มีโอกาสจากการได้รับการจัดสรรงบประมาณเรื่องการพัฒนาพื้นที่ ทั้งนี้พื้นที่ทั้ง 3 ต่างก็มีความเสี่ยงจากผลกระทบจากสัมปทานบ่อทรายและการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่เกิดขึ้นในพื้นที่ท้องถิ่น รวมถึงความท้าทายของการบริหารจัดการน้ำในชุมชนพื้นที่บริเวณเขื่อนราษีไศลคือ การประสานงานระหว่างจังหวัด ความโปร่งใส และความเข้าใจของชาวบ้านระหว่างพื้นที่ในประเด็นการจัดการน้ำว่า สิ่งนี้เชื่อมโยงตั้งแต่ระดับท้องถิ่นถึงระดับประเทศ อีกทั้งการบริหารจัดการตามความต้องการของชาวบ้านที่เป็นธรรมและเสมอภาคก็มีความท้าทายเช่นกัน เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นหัวใจสำคัญแนวคิดการจัดการน้ำที่ยั่งยืน

ด้านภาคประชาสังคมในพื้นที่ทั้ง 3 ถือว่ามีความเข้มแข็ง แสดงให้เห็นชัดเจนใน 6 ประเด็นคือ 1) ประชาสังคมในพื้นที่เกิดจากกลุ่มที่ไม่ใช่กลุ่มคนของรัฐ 2) มีความมุ่งหวัง

อย่างเดียวกันคือได้รับสิทธิจากความเสียหายหลังสร้างเขื่อน 3) มีความเป็นพลเมืองเพราะสมาชิกส่วนใหญ่ต้องการให้ชุมชนของตนเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี เนื่องจากมีผู้นำที่สร้างเครือข่าย และสามารถนำความรู้และโครงการต่าง ๆ จากหน่วยงานทั้งจากภาครัฐและเอกชนมาร่วมกับชุมชนได้ โดยเฉพาะภาคประชาสังคมในนามสมาคมคนทาม ที่สามารถเชื่อมร้อยกับหน่วยงานอื่น ๆ ได้ดี 4) มีการดูแลสมาชิกกว่าพันคนผ่านความเอื้ออาทร การจัดสวัสดิการ โดยมุ่งหวังให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี 5) ชาวบ้านสามารถสร้างอำนาจต่อรองกับรัฐได้และ 6) ชาวบ้านสามารถขับเคลื่อนนโยบายรัฐเกี่ยวกับการจัดการน้ำเพื่อชุมชนได้อย่างต่อเนื่องและยาวนานกว่าสามทศวรรษ

อภิปรายผล

ด้วยอำนาจที่ขอบธรรมของรัฐอย่างโครงการ โขง ซี มูล ในภาคอีสานตลอดกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้เกิดการสร้างเขื่อนต่าง ๆ เช่น เขื่อนปากมูล เขื่อนราษีไศล ขณะที่กลุ่มผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนภายใต้โครงการ โขง ซี มูล ก็มีความพยายามต่อรอง ผ่านการสร้างพื้นที่ทางความคิดร่วมกับนักวิชาการ และการเคลื่อนไหวทางสังคมของภาคประชาสังคม เพื่อเป็นอำนาจต่อรองที่ขอบธรรมเช่นกัน (Chaleamrat, 2020) นอกจากนี้กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบก็ได้พยายามสร้างการต่อรองเพิ่มในช่วงที่ประสบทกภัยเมื่อมีน้ท่วมเมืองหรือหน่วยงานของรัฐได้ลงพื้นที่ โดยเฉพาะช่วงใกล้เลือกตั้งในปี 2566 ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การบริหารจัดการน้ำนั้นมีความเชื่อมโยงกับการเมืองอย่างชัดเจน คล้ายคลึงกับกรณีของเขื่อน Myitsone ที่ประเทศพม่า (Kirchherr, 2017)

นอกจากนี้ ข้อถกเถียงสำคัญที่บทความนี้ต้องการแสดงให้เห็นคือ แม้รัฐจะมีแผนการจัดการน้ำตลอดกว่า 30 ปีที่ผ่านมา แต่ปัญหายังแก้ และ น้ำท่วมในภาคอีสานยังคงเกิดขึ้นซ้ำซาก จากการศึกษาพบว่า มีการสูญเสียค่าใช้จ่ายในการชดเชยผลผลิตทางการเกษตรที่เสียหายเกือบทุกปี (Green News, 2021) อีกทั้งการดำเนินงานของชลประทานที่มุ่งเน้นการจัดการน้ำเชิงปริมาณของมวลน้ำ การสร้างแบบจำลองต่าง ๆ การสร้างตลิ่งริมน้ำ คลองส่งน้ำ หรือ เขื่อนนั้น โดยระบุการมีส่วนร่วมกับภาคส่วนต่าง ๆ (Palpitakchai, 2024; Chaikhan, 2022; Chantip et al, 2014) แต่การมีส่วนร่วมนั้นเป็นเพียงสัญลักษณ์ เพราะสัดส่วนของผู้มีส่วนได้เสียไม่เท่ากัน อีกทั้งยังขาดการบูรณาการในประเด็นของวิถีชีวิตของผู้คนในการจัดการน้ำตามธรรมชาติด้วยภูมิปัญญา วัฒนธรรมร่วมกับคนในพื้นที่ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่งในท้องถิ่น ดังนั้น การสร้างการมีส่วนร่วมตาม

พระราชบัญญัติทรัพยากรน้ำ (พ.ศ. 2561) ไม่ใช่เพียงระบุตำแหน่งจากคนท้องถิ่นซึ่งเป็นคนของภาครัฐ อาทิ ตัวแทนจากองค์กรบริหารส่วนตำบล หรือ องค์กรท้องถิ่นอื่น ๆ แต่ควรมีการระบุถึงภาคประชาสังคมในท้องถิ่นนั้น ๆ สามารถเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อชี้ให้เห็นความจำเป็นของการจัดการที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม เพื่อไม่ให้เกิดความลำเอียง ลดความขัดแย้งในท้องถิ่นและเพื่อสร้างธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการในระยะยาวด้วย เช่น จำนวนตัวแทนจากภาคประชาสังคมควรเท่ากับจำนวนตัวแทนของเจ้าหน้าที่รัฐ และองค์กรผู้ใช้น้ำในแต่ละลุ่มน้ำ (Cheevapattananuwong & Khamnu, 2023) ทั้งนี้รัฐควรให้การสนับสนุนกลไกเชิงสถาบัน อย่างกรมชลประทานให้มีหน้าที่หลักในการประสานงาน อำนวยความสะดวก สร้างการมีส่วนร่วม สนับสนุนเครื่องมือการบริหารจัดการน้ำที่เหมาะสมและงบประมาณกับท้องถิ่นในแต่ละลุ่มน้ำ แต่กรมชลประทานไม่ควรมีอำนาจตัดสินใจการบริหารจัดการน้ำเพียงหน่วยงานเดียว การจัดการควรต้องผ่านคณะกรรมการที่มาจากทุกฝ่ายในจำนวนที่เท่า ๆ กัน โดยระบุเป็นกฎหมาย หรือในพระราชบัญญัติ ให้ภาคประชาสังคมได้มีอำนาจอย่างแท้จริง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการน้ำด้วย อีกทั้งกระบวนการฟื้นฟูฟื้นฟูพื้นที่ลุ่มน้ำต้องให้ความสำคัญกับกลุ่มคนเปราะบางที่ไม่มีที่ทำกินก่อนและต้องทำอย่างโปร่งใส นอกจากนี้ การสื่อสารของภาคประชาสังคมที่มักใช้ในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อประชาธิปไตย (Nuangjamnong, 2018) ควรนำมาใช้สำหรับติดตามตรวจสอบการทำงานร่วมกับภาคส่วนอื่น ๆ ในการจัดการน้ำและการฟื้นฟูฯ เช่นมีการประชาสัมพันธ์การปล่อยน้ำ หรือเปิดปิดเขื่อนผ่านกลุ่ม Line Application ให้ภาคประชาสังคมทราบโดยทั่วกัน ซึ่งจะเป็นรูปธรรมของการมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำอย่างยั่งยืน

กระบวนการดำเนินงานด้านการจัดการและการใช้น้ำอย่างยั่งยืน ที่เชื่อมโยงพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างบูรณาการในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 แห่งพบว่ามีความสอดคล้องกันกับพื้นที่อื่น ๆ กล่าวคือน้ำเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิต พื้นที่ชุ่มน้ำเป็นพื้นที่แหล่งอาหาร ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพด้วย (Chinnakha & Chinnakha, 2017) อีกทั้งถือว่าเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นพื้นที่การเกษตรแบบยังชีพ มีความอุดมสมบูรณ์ (Wetlands in Isan, 2023) และ จากผลการศึกษาหลังการสร้างเขื่อน การใช้พื้นที่บริเวณชุ่มน้ำเปลี่ยนแปลงไป ทั้งเรื่องการใช้ทรัพยากร การหาอาหาร และเกิดความขัดแย้งระหว่างชุมชนและรัฐ อย่างไรก็ตาม ประเด็นเรื่องพื้นที่ชุ่มน้ำ อาทิ ชุ่มน้ำ สามารถดูดซับตะกั่ว (Wattisela et al., 2015) และสามารถกักเก็บคาร์บอนในดินดังผลงานวิจัยของ

Gomontean (2012) ที่เคยศึกษาไว้ รวมถึงลดการปนเปื้อนของน้ำได้ (Chayanun, 2021) ซึ่งถือเป็นประเด็นสำคัญในการใช้น้ำและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่บึง-ทาม แต่สิ่งเหล่านี้กลับไม่ถูกกล่าวถึงเลยในพื้นที่ทั้งสามแห่ง ขณะที่ประเด็นนี้มีส่วนสำคัญในการใช้ต่อรองกับรัฐในการฟื้นฟูพื้นที่บึง-ทามในบริเวณที่ได้รับผลกระทบด้านลบหลังจากการสร้างเขื่อน

ด้านภาคประชาสังคม ผู้ให้ข้อมูลได้รับผลกระทบจากเขื่อนทั้งทางบวกและลบ แต่ผู้ที่ยึดโยงกับภาคประชาสังคมส่วนมากเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบเชิงลบ จึงทำให้เกิดการรวมตัวกันในนามสมาคมคนทาม แสดงให้เห็นถึงการรวมตัวและความร่วมมือของคนที่มีเป้าหมายเดียวกันและสร้างการต่อรองกับรัฐ คล้ายคลึงกับการศึกษาของ Nuangjamnong (2018) ซึ่งในการศึกษานี้พบว่า เป้าหมายของสมาชิกส่วนมากคือ ค่าชดเชยและค่าเสียโอกาสจากการประกอบอาชีพ สิ่งนี้ทำให้เห็นการเชื่อมโยงประเด็นการเรียกร้องสิทธิให้รัฐบาลกำหนดนโยบายแผนการพัฒนา เช่น การฟื้นฟูพื้นที่บึงทามที่เสียไปหลังจากสร้างเขื่อน ซึ่งแสดงให้เห็นพลังอำนาจการต่อรองในเรื่องการใช้สิทธิเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบาย (Chaleamrat, 2020) และเรื่องการใช้ที่ดิน (Kaewsantip & Jumnianpol, 2023) รวมถึงเรื่องของการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำร่วมกับกรมชลประทาน มีความพยายามให้สมาชิกของภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนเป็นคณะกรรมการฟื้นฟูด้วย

นอกจากนี้ ยังพบว่าการรวมกลุ่มของประชาสังคมในนามสมาคมคนทาม ที่มีความพยายามในการขับเคลื่อนเป้าหมายให้มีการบริหารจัดการน้ำร่วมกับภาครัฐอย่างกรมชลประทานนั้น แม้ว่าความสำเร็จด้านการจัดการน้ำที่ให้ชุมชนมีส่วนร่วมยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร แต่ภาคประชาสังคมมีความพยายามเปิดกว้างที่จะทำงานร่วมกับหลายๆภาคส่วน โดยร่วมกับหน่วยงานของรัฐในโครงการที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและสมาชิกพยายามลดอคติจากภาพจำของกลุ่มผู้ชุมนุมประท้วง มาเป็นการประสานความร่วมมือระหว่างชาวบ้านและรัฐในโครงการ โคก หนอง นา โมเดล งานศึกษาชิ้นนี้พบความโดดเด่นที่ต่างจากวิจัยชิ้นอื่น ๆ คือ การยึดเหนี่ยวสมาชิกและภาคประชาสังคมให้มีส่วนร่วมในการร่วมเคลื่อนไหวเชิงนโยบาย จะทำผ่านการจัดโครงการสร้างสวัสดิการระหว่างสมาชิก เช่นเงินช่วยเหลืองานศพ การเจ็บป่วย สิ่งนี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของสมาชิกในกลุ่มประชาสังคมสมาคมคนทามที่ยังมีความเข้มแข็ง และทำให้ร่วมกันต่อสู้ต่อรองกับรัฐบาล เพื่อเรียกร้องสิทธิของชุมชนในการบริหารจัดการน้ำที่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

ขณะที่นักวิชาการหลายท่าน อาทิ Boonmee (2004), Upatcha (2020) และ Pomun (2021) กล่าวว่า ภาคประชาสังคมสามารถสร้างพลังอำนาจในการต่อรองกับอำนาจรัฐ ซึ่งผู้วิจัยขอเรียกว่า “อำนาจในประเด็นร้อน” ในการวิจัยนี้ ภาคประชาสังคมในนามสมาคมคนทามไม่เพียงแต่ทำหน้าที่สร้างพลังอำนาจต่อรองกับรัฐและสร้างอำนาจให้ตนเองเพื่อปกป้องทรัพยากรได้ ซึ่งคล้ายคลึงกับงานของ Upatcha (2020) แต่กรณีนี้ได้สร้างคนและเชื่อมโยงผู้คนในฐานะผู้สนับสนุนสวัสดิการชุมชนและสร้างสิทธิให้ชุมชนเปลี่ยนภาพลักษณ์จากผู้ชุมนุมประท้วง เป็นผู้สร้างเสริมคุณภาพชีวิตให้กับคนในชุมชนผ่านกิจกรรมทางวัฒนธรรมและความเอื้ออาทรโดยจัดสวัสดิการต่าง ๆ ให้สมาชิกด้วย ซึ่งผู้เขียนขอใช้คำว่า “อำนาจในประเด็นเย็น” ซึ่งการจัดสวัสดิการภายในชุมชน ถือว่าเป็นการสร้างอำนาจและเสริมพลังในการเชื่อมโยงสมาชิกภาคประชาสังคมที่เกี่ยวข้องกับสวัสดิการนี้ได้เกาะเกี่ยวกัน จะเห็นได้ว่า ภาคประชาสังคมอย่างสมาคมคนทามสามารถสร้าง “อำนาจในประเด็นร้อน” ในยามต่อสู้กับอำนาจรัฐและสร้าง “อำนาจในประเด็นเย็น” ยามที่ต้องดูแลเอื้ออาทรกันในชีวิตประจำวัน

การให้ความสำคัญเรื่องความเอื้ออาทรผ่านการช่วยเงินค่าทำศพ การดูแลผู้เจ็บป่วย และการถ่ายทอดการทำงานหรือแนวคิดที่เชื่อมโยงระหว่างรุ่นสู่รุ่นแสดงให้เห็นชัดเจนว่า สมาคมคนทามให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิต ซึ่งสะท้อนว่าภาคประชาสังคมได้ปรับการทำงานโดยให้ความสำคัญในมิติของคุณภาพชีวิต ดังเช่น การศึกษาของ Boonsuakwan (2007) แต่จากการศึกษาครั้งนี้พบว่าการแสดงความเอื้ออาทรระหว่างสมาชิกผ่านสวัสดิการ ยังไม่ได้เชื่อมโยงอย่างชัดเจนกับการสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมของสมาชิกส่วนใหญ่เท่าใดนัก อย่างไรก็ตามการสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมของสมาชิกภาคประชาสังคมจะเกิดขึ้นเฉพาะแกนนำและกลุ่มที่ใกล้ชิดกับแกนนำ เช่น สมาชิกที่ได้โอกาสเข้าร่วมโครงการ โคก หนอง นา โมเดล และสมาชิกในตลาดเขียว ซึ่งเป็นความพยายามของผู้นำที่จะสร้างพื้นที่และยึดเหนี่ยวสมาชิก โดยมีการทำงานอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นผลให้สมาชิกมีความตระหนักเรื่องความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม และส่งผลอย่างเป็นรูปธรรมเมื่อสมาชิกมีรายได้เพิ่มจากการขายสินค้าในตลาดเขียว รวมถึงการเปิดรับการทำงานร่วมกับภาครัฐเช่นเดียวกัน

จากการสังเกตสมาชิกที่เป็นสตรีและคนชราหลายท่าน จะมีบทบาทในการประสานงานกับเครือข่ายทางวิชาการและต่อรองกับภาครัฐ ซึ่งสะท้อนได้ว่า กลุ่มสตรีและคนชราในภาคประชาสังคมของสมาคมคนทามนี้ไม่ได้เป็นกลุ่มเปราะบางที่รอคอยการพึ่งพา

จากฝ่ายชาย (Wetlands in Isan, 2023) แต่สามารถเป็นผู้นำและปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม เช่นการใช้เทคโนโลยีสื่อสารผ่านกลุ่ม Line Application เพื่อติดตามข่าวสมาคมอย่างต่อเนื่องด้วย ซึ่งงานวิจัยนี้ตัวแทนสมาคมคนทามได้พยายามสร้างเครือข่ายสร้างการปฏิสัมพันธ์และสร้างพื้นที่ให้สมาชิกได้เรียนรู้การดำเนินงาน ผ่านงานบุญ งานวัฒนธรรม (Sutat Na Ayutthaya, 2010) โดยงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นจาก งานบุญกุ่มข้าวใหญ่กล่าวคือ แกนนําสมาคมคนทามจัดพื้นที่ให้สมาชิกได้มีส่วนร่วมในการทำบุญ และเป็น การระดมทุนด้วย อีกทั้งมีการสร้างเครือข่ายกับมหาวิทยาลัยต่าง ๆ โดยเชิญนักวิชาการมาให้ความรู้ด้านสิทธิต่าง ๆ เพื่อให้สมาชิกเข้าใจสิทธิตนเอง (Yanyongkasemsuk, 2017) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าผู้นำมีบทบาทสำคัญ อีกทั้งเข้าใจและตระหนักถึงสิทธิเสรีภาพความเป็นพลเมือง รวมถึงความพยายามประสานงานด้านจัดการน้ำอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งภาคประชาสังคมสามารถนำไปเป็นหลักการในการขับเคลื่อนการจัดการน้ำในพื้นที่รอบเขื่อนราษีไศล

ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

1. กรมชลประทานควรเป็นเจ้าภาพในการประสานงานกับทุกฝ่าย โดยมีคณะทำงานจากผู้เกี่ยวข้องในพื้นที่รอบ ๆ ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล ร่วมกับภาคประชาสังคมในพื้นที่อย่างสมาคมคนทาม ผู้ใช้น้ำทั้งด้านการเกษตร และอาชีพอื่น ๆ เข้ามามีส่วนร่วม โดยจัดเป็นคณะกรรมการและหาแนวทางการทำงานร่วมกันในพื้นที่ที่มีลักษณะต่างกัน เพื่อหนุนเสริมการอนุรักษ์พื้นที่บึง-ทามและการจัดการน้ำอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน
2. การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศเป็นสิ่งที่ท้าทายเพราะมีผลกระทบถึงท้องถิ่น ภาครัฐและภาคประชาสังคมควรร่วมกันสร้างกลไกเชิงสถาบันเกี่ยวกับการรับมือและการปรับตัวของคนที่เชื่อมโยงกับการจัดการน้ำ การผลิตอาหาร และเศรษฐกิจ
3. กรมชลประทานควรมีการเปิดเผยข้อมูลด้านการจัดการน้ำต่อภาคประชาสังคมอย่างเป็นระบบ จะช่วยลดการสูญเสียผลผลิตการเกษตรและลดปัญหาความขัดแย้งกับชุมชน

References

- Adirutchotsiri, K., Punchago, S., & Phinijwat, P. (2019). Democracy in the roles of civil society towards Thailand 4.0 [in Thai]. *Research and Development Journal, Loei Rajabhat University*, 14(47), 1–12.

- Boonmee, T. (2004). *Civil society* [in Thai]. Bangkok: Saithan.
- Boontem, P., Chanisansuat, S., Yongyut, U., Seatoi, P., Wongsarai, W., Krabbua, H., Samchai, C., & Yabyon, U. (2010). *Recovering ecosystem of Bung Tam forests at Tombon Yangkam, Ponsai, Roi Et Province* [in Thai]. Bangkok: Thailand Science Research and Innovation.
- Butrat, P. (2019). Collapse of low flood plain & flood plain: Environmental ethics [in Thai]. *Journal of Philosophy and Religion Khon Kaen University*, 4(2), 24–42.
- Chaikhan, S. (2022). Water management in the Chi-Mun River Basin by linear programming method under the minimal effect of water demand [in Thai]. *National Hydroinformatics Data Center*. <https://www.hii.or.th/wp-content/uploads/2025/03/18-Water-management-in-the-Chi-Mun-River-basin-by-linear-programing-method.pdf>
- Chaiyachat, P., Dokmai, P., & Taocom, N. (2022). Civil society movement against the demand for the reclaiming of Doi Suthep Forest at Pah Waeng [in Thai]. *Academic Journal of Sustainable Habitat Development*, 3(2), 51–65.
- Chaleamrat, T. (2020). Civil society movement and democracy in Thailand [in Thai]. *Journal of MCU Loei Review*, 1(3), 78–84.
- Chantip, S., Srisomporn, P., & Bunyaaroonnet, S. (2014). Development of a decision support system and flood forecasting system for Chi-Mun River Basins [in Thai]. *National Hydroinformatics Data Center*. <https://tiwrm.hii.or.th/web/index.php/knowledge/128-hydro-and-weather/630-development-of-a-decision-support-and-flood-forecasting-systemfor-chi-and-mun-river-basins.html>
- Chayanun, M. (2021). Guideline framework for the restoration of water resources for Phayao Lake communities [in Thai]. *Journal of Environmental Management*, 17(1), 76–97.

- Cheevapattananuwong, P. (2014). Power production for happiness of the local communities: A case study of collaboration between IBEKA and local people at Cinta Makar, Subang, West Java, Indonesia [in Thai]. Mahasarakham: Inthaninpress.
- Cheevapattananuwong, P., & Khamnu, N. (2023). Master plan on water resource management in 20 years and the machinery of Thai state power. *Journal of Humanities & Social Sciences*, 21(2), 193–238.
- Chinnakha, S., & Chinnakha, K. (2017). The development of local curriculum on wetland area for schools surrounding wetland in Warin Chamrab District Area, Ubon Ratchathani Province [in Thai]. *Journal of Liberal Arts, Maejo University*, 5(1), 57–70.
- Chulalongkorn University Social Research Institution. (2021). *Final report: The plan for compensation for loss of occupational income and utilization of the Bung Tam Forest: The case of Rasi Salia Dam* [in Thai]. Bangkok: Royal Irrigation Department.
- Gomontean, B. (2012). *Carbon stocks in soil and characteristics of seasonal flooding forests in floodplain sites of Chi River Maha Sarakham Province* [in Thai]. Bangkok: Thailand Science Research and Innovation.
- Green News Editor. (2021, December 24). *Isaan dams' performance sinks, statistics reveal inability to mitigate drought and flood; Government sticks to old ways* [In Thai]. Green News.
<https://greennews.agency/?p=26996>
- Henderson, C. (2023, November 9). Why is water resource management important? *CYPRESS Environment & Infrastructure*.
<https://cypressei.com/engineering/why-is-water-resource-management-important/>
- Hydro-Informatic Institute. (2012). *Data collection and analysis for the development of a data system and flood-drought models in 25 river basins (Mun River Basin)* [in Thai]. National Hydroinformatics Data

- Center. <https://tiwrmdev.hii.or.th/web/attachments/25basins/05-moon.pdf>
- Inkaew, K., Sriyaranya, S., Pintobtang, P., & Lapthananon, P. (2020). The dynamics of environmental movements in civil politics [in Thai]. *Ph.D. in Social Sciences Journal*, 10(2), 585–602.
- Jeasakul, S. (2023). Social relationship of green politics [in Thai]. *Thai Research and Management Journal*, 4(3), 18–23.
- Kaewsantip, N., & Jumnianpol, S. (2023). The dynamics of concepts and practices of Thai civil society in natural resource management after B.E. 2549 [in Thai]. *Journal of Social Sciences and Humanities Kasetsart University*, 49(2), 99–116.
- Kiguchi, Y. (2020). *Learning about fish in the Mun River Basin*. Tokyo: Mekong Watch.
- Kirchherr, J. (2017). Strategies of successful anti-dam movements: Evidence from Myanmar and Thailand. *Society & Natural Resources*, 31(2), 1–18.
- Kongpan, S. (2020). *12 years of Community Organizations Council, step forward with the quality of life development* [in Thai]. Bangkok: Community Organizations Development Institution.
- Manorom, K. (2005). Culture for development and economy recovery in communities. In D. Inmean (Ed.), *Knowledge and politics of resources* [in Thai]. Bangkok: Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Center (Public Organization).
- Manthrap, S. (2015). People's politic: Lesson learned from Eastern People's Network [in Thai]. *King Prajadhipok's Institute Journal*, 13(3), 100–123.
- Navanuch, P., Mairungroj, B., Sirichokratamane, P., & Mahawat, P. (2022). Management of water for agriculture by the community [in Thai]. *Santapol College Academic Journal*, 8(2), 182–190.
- Neusri, C., & Kudthalaeng, N. (2016). Management and uses of freshwater swamp forest at Bung Chi-Long in Phonngam Sub-district, Kosumphisai

- District, Maha Sarakham Province [in Thai]. *Journal of Research and Development Institute Rajabhat Maha Sarakham University*, 3(2), 178–185.
- Nuangjamnong, N. (2018). Prospect of civil society studies: A retrospective analysis [in Thai]. *Journal of Social Research*, 41(2), 3–34.
- Office of the National Water Resources. (2018, September 18). *Master plan on water resource management 20 years (B.E. 2561–2580)* [in Thai]. Office of the Prime Minister. <http://www.onwr.go.th/wp-content/uploads/2019/09/แผนแม่บทน้ำ20ปี-A4-Final.pdf>
- Panjar, F. (2017). The civil society sector and the state in the Bansamoro conflict and peace process [in Thai]. *Asia Paridarsana*, 38(2), 123–153.
- Policy and Plan Department. (n.d.). *SWOT analysis* [in Thai]. Faculty of Medicine Srinakharinwirot University. <http://med.swu.ac.th/plan/images/km/prswot.pdf>
- Polpitakchai, W. (2024, November 8). Because water is life: Exploring a new era of sustainable water management in the Chi-Mun River Basins [in Thai]. *The Matter*. https://thematter.co/published/rid_water-management/234031
- Pomun, T. (2021). Development of Thai civil society movement on the Mekong dam problem [in Thai]. *Journal of Liberal Arts Ubon Ratchathani University*, 17(2), 31–64.
- Rangsit Business School. (n.d.). *The TOWS Matrix is a strategic framework that builds upon the SWOT analysis* [in Thai]. Rangsit University. <https://rbs.rsu.ac.th/tows-matrix/>
- Royal Irrigation Office. (2019, April 25). *Role and responsibility of Royal Irrigation Office* [in Thai]. Ministry of Agriculture and Cooperatives. https://www.rid.go.th/index.php/th/about-rid-th/duty_responsibility

- Saengarun, A. (2024). Sustainable water management model of communities in Phra Nakhon Si Ayutthaya Province [in Thai]. *Journal of MCU Peace Studies*, 12(5), 2084–2096.
- Sutat Na Ayutthaya, B. (2010). Citizen consciousness: The core of Thai civil society [in Thai]. *Srinakharinwirot Research and Development Journal*, 2(3), 95–109.
- Teoli, D., Sanvictores, T., & An, J. (2023, September 5). *SWOT analysis* [in Thai]. National Institutes of Health.
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK537302/>
- Thirasirikul, J. (2017). Participatory water resources management in Phraek Nam Daeng community, Samut Songkhram, Thailand [in Thai]. *PSAKU International Journal of Interdisciplinary Research*, 6(1), 35–42.
- Tissamana, A. (2012). Two decades of Pak Moon Dam problem case Ubon Ratchathani Province: Lesson learned from people movement for environmental conflict resolution [in Thai]. *Sripatum Review of Humanities and Social Sciences*, 12(2), 187–195.
- UNDP. (2012). *UNDP strategy on civil society and civic engagement*. New York: United Nations Development Programme.
- Upatcha, B. (2020). The formation of civil society in Southern of Thailand: Crisis or opportunity for environment management in community [in Thai]. *Journal of Social Development*, 22(1), 123–141.
- Vichaisarn, V., Khaisang, G., Thongyindee, P., Champar-ngam, N., Vesdapunt, K., & Sunson, R. (2021). Factors affecting water management, water conservation and participation in water management and community water conservation along the sending untreated water canal [in Thai]. *EAU Heritage Journal: Social Science and Humanity*, 11(3), 42–55.
- Wasi, P., Samut, W., Euasriwong, N., Laothammatat, A., Na Chiangmai, C., Thachapera, K., Boonmee, T., Wattanasritham, P., & Subphawong, C. (1998). *Civil society* [in Thai]. Bangkok: Matichon.

- Wetlands in Isan. (2023, January 27). Vulnerable groups of societies, impact of a big development project of water management [Video] [in Thai]. <https://www.facebook.com/watch/?v=598497802096472>
- Wuttisela, P., Komontein, B., & Khanema, P. (2015). Lead adsorption by soils in seasonally flooded forests, Maha Sarakham Province [in Thai]. *King Mongkut's Agricultural Journal*, 33(2), 93–101.
- Yanyongkasemsuk, R. (2017). Citizenship of civil society leaders [in Thai]. *Burapha Journal of Political Economy*, 5(2), 1–26.